

सप्तरी जिल्लाको धनगढी गाउँ विकास समितिको थारू लोक नाटकको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको आशिक पयोजनको लागि प्रस्तुत

अध्ययनपत्र

प्रस्तोता

मुक्ती कुमारी चौधरी

परीक्षाको रोल नं. २८०२०६

रजिस्ट्रेशन नं. ६-१-१२-४८५-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

नेपाल

२०७३

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत सप्तरी जिल्लाको धनगढी गाउँ विकास समितिको थारु लोक नाटकको अध्ययन शीर्षकको अध्ययनपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको आशिक प्रयोजनार्थ आदरणीय गुरु अशोक थापा ज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अमूल्य समय दिई मलाई उचित सल्लाह, सुझाव र मार्गनिर्देशन दिएर यस अध्ययनकार्यलाई पूरा गर्न अभिप्रेरित गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति म हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै यस अध्ययन कार्यको थालनीमा मैले मौखिक रूपमा राखेका विभिन्न जिज्ञासाहरुलाई भन्कट नमानी समाधान गरी अध्ययनकार्यको मार्ग प्रष्ट्याइ दिनुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागाध्यक्ष आदरणीय गुरु प्रा. डा.देवी प्रसाद गौतम प्रति म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसै गरी मेरो अध्ययन पत्रको लागि थप सुझाव दिनुहुने आदरणी गुरु प्रा. डा. मोतिलाल पराजुली प्रति ऋणी छु । मेरो यस कार्यलाई यो उचाइ सम्म पुऱ्याउन मद्दत गर्नुहुने मेरा पिताश्री प्रभु नारायण चौधरी, माता अशिया देवी चौधरी, श्रीमान् सन्तोष चौधरी प्रति सदा कृतज्ञ छु । मैले यो अध्ययनकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा अध्ययन सुविधा प्रदान गर्ने संस्थाहरु त्यसका पदाधिकारीहरु क्रमशः त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवार, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान पुस्तकालय परिवार, साथै कम्प्युटर टड्कनमा अहोरात्र खटी छोटो समयमै यस अध्ययनपत्रको सुखाड्खीकरण गरी दिनुहुने बहिनी लक्ष्मी चौधरीलाई पनि म हार्दिक माया प्रकट गर्दछु । त्यसै गरी यस पत्रलाई पूरा गर्न सहयोग एवम् हौसला प्रदान गर्नुहुने भाइ टंकेश्वर चौधरी र सानी बहिनी सरोज चौधरी प्रति स्नेह प्रकट गर्दछु । साथै आमाको मामु हजुरआमा लुटनी देवी चौधरी र बुवापट्टीको हजुरबुवा कुसुम लाल चौधरीको आशिर्वाद सदा साथ दिएकोले उहाँहरुप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यो अध्ययनपत्र मूल्याङ्कनका निम्ति त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष
पेश गर्दछु । कुनै त्रुटी भए माफी दिएर सही मूल्याङ्कनका आशा गर्दछु ।

मुक्ती कुमारी चौधरी

शोधार्थी

मिति: २०७३/०४/१२

विषयसूची

पहिलो अध्याय : अध्ययनको परिचय	१-४
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	३
१.५ औचित्य	४
१.६ सामग्री सङ्कलन विधि	४
१.७ सामग्री विश्लेषण विधि	४
१.८ अध्ययनको रूपरेखा	४
दोस्रो अध्याय : लोक नाटकको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि	५-१०
२.१ पृष्ठभूमि	५
२.२ लोक नाटकका विशेषताहरु	५
२.२.१ मङ्गलगान	५
२.२.२ आनुष्ठानिकता	६
२.२.३ सन्दिग्ध ऐतिहासिकता	७
२.२.४ रोमाञ्चक प्रेमाख्यान	७
२.२.५ पुरुषपात्रद्वारा स्त्रीपात्रको अभिनय	७
२.२.६ परम्परागत अभिव्यक्ति	७
२.२.७ सङ्गीतात्मकता	८
२.२.८ खुला मञ्च तथा दृश्यविधान	८

२.२.९ परम्परागत भेषभूषा	८
२.२.१० स्थानीयता	८
२.२.११ कथानकयुक्त गीतिनृत्य	९
२.३ लोक नाटकका तत्वहरु	९
तेस्रो अध्याय : सङ्कलित लोक नाटकको लोक नाट्य तत्वका आधारमा विश्लेषण	११-३८
३.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय	११
३.१.१ सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था	११
३.१.१.१ चाडपर्व	११
३.१.१.२ जातजाति	११
३.१.१.३ भेषभूषा	२२
३.१.२ आर्थिक अवस्था	२३
३.२ धामी नाचको सङ्कलन र विश्लेषण	२३
३.२.१ कथावस्तु	२४
३.२.२ विधिविधान	२४
३.२.३ पात्र	२५
३.२.४ संवाद तथा गीत	२५
३.२.५ अभिनय	२५
३.२.६ सङ्गीत	३०
३.२.७ वेशभूषा	३०
३.२.८ उद्देश्य	३०
३.२.९ लोकमञ्च	३०

३.२.१० शैली	३१
३.२.११ भाषा	३१
३.३ सोरठी नाच	३१
३.३.१ कथानक	३१
३.३.२ गीत	३३
३.३.३ पात्र	३४
३.३.४ उद्देश्य	३४
३.३.५ भाषा	३५
३.३.६ लोकमञ्च	३५
३.४ चोरखेली नाच	३५
३.४.१ कथावस्तु	३६
३.४.२ गीत वा संवाद	३६
३.४.३ पात्र	३८
३.४.४ भेषभुषा	३८
चौथो : उपसंहार	३९
सन्दर्भकृति सूची	४०
परिशिष्ट -१ परिशिष्ट -२	

अध्याय-१ अध्ययनको परिचय

यो क्षेत्रीय अध्ययन शोधार्थीले दिएको शिर्षक “सप्तरी जिल्लाको धनगढी गाउँ विकास समितिका थारू लोक नाटकको अध्ययन” लाई ग्राह्यता दिएर थारू लोक नाच धामीनाच, चोरखेलीनाचलाई वर्णन गर्दै लोक नाटक तत्वका आधारमा मनोविश्लेषण गर्छन् । अलिखित अबस्थामा रहेका लोक नाटकलाई विद्वत व्यक्तित्वहरूलाई अन्तरवार्ता लिएर विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । लोक नाटक लोक विश्वास, रुढी, परम्परा, आदिमा आधारित भएर आएको हुन्छ । वृद्धवृधाको मनोभावना, परापूर्वकालदेखी मान्दै आएको थारू लोक नाच मौखिक रूपमा देखिन्छ । मिथक, देवीदेवतामा आधारित जनविश्वासलाई मान्दै आएको यी लोक नाटक अहिले त्यति प्रचलनमा नआएपनि थारू लोक संस्कृति, परम्पराका रूपमा रहेको देखिन्छ । आजको वैज्ञानिक युगले यस्ता विचारधारालाई मान्यता दिदैन तरपनि यी लोक नाटक लोकसाहित्यको रूपमा अविश्रमणीय देखिन्छ । धामी नाच धामी भक्ती, डाइन जोगीन बोक्सीको बारेमा समेत विश्वास गरेको देखिन्छ । चोरखेली नाचले जन्मेको बालबालिकालाई ‘चोरा’ नदवाओस् भनेर भाकल गरेको पूरा भएपछि गरिन्छ । जुन अहिले जाँन्डिस रोग हो भनेर पहिलो हुन्छ । शोधार्थीले यी नाचहरूलाई प्रष्ट्याएर थारू रुढिवादी विश्वासलाई मनोविश्लेषण गर्दछन् ताकि अन्धविश्वासले लोक जनको असामयिक घटनाहरू, अपमान अहोस् । हुनत थारू समाज जागरुक भइसकेको देखिन्छ तैपनि अहिले पनि यस्ता धारणाले थारू समाजलाई असजिलो बनाइएको देखिन्छ । तसर्थ यो अध्ययनको मुख्य उद्देश्य नै थारू समाजले संस्कृतिको धरोहरको रूपमा मान्यता देओस् तर यसले सबैको भलो होस् ।

१.१. विषय परिचय

सगरमाथा अञ्चलका ६ जिल्लाहरूमध्ये सप्तरी तराईका समथर भूभागको जिल्ला हो । सप्तरीको सदरमुकाम राजविराजको पश्चिममा धनगढी गाउँ विकास समितिमा आदिवासी जनजातिहरूको बसोबास रहेको छ । धनगढी गा.वि.स.का थारू आदिवासीहरूको आफ्नै मौलिक थारू भाषाको बोलीचालीको रूपमा प्रयोग गर्छन् । यो गा.वि.स. धार्मिक, ऐतिहासिक, सामाजिक र राजनीतिक दृष्टिले समेत महत्पूर्ण देखिन्छ । थारू भाषाका लोक नाटक मौखिक रूपमा मात्र प्रचलनमा रहेको देखिन्छ । यसको सघन रूपमा अध्ययन हुन नसकेको स्थितिमा यो अध्ययन सम्पन्न गरिन्छ । यसबाट लोप हुने खतरामा रहेका मौखिक परम्परामा हुर्केका

थारू भाषाका लोक नाटकहरूको सङ्कलनका साथै विशेषताहरूको पहिचान हुने देखिन्छ । धनगढी गा.वि.स.मा केन्द्रित रहेर लोक नाटकको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण कार्य गरिन्छ ।

१.२. समस्या कथन

धनगढी गा.वि.स.मा बसोबास गर्ने आदिवासी थारू समुदायका परम्परामा आधारित लोक नाटकको सघन अध्ययन नभएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा यहाँका लोक नाचको अध्ययनको आवश्यकता अनुभव गरी धामी नाच र धुमरा नाचमा केन्द्रित भएर अध्ययन गर्नेतर्फ पाइला बढाउनु उपयुक्त ठानिएको हो । प्रस्तुत शोध प्रस्तावका निम्न लिखित समस्याहरू रहेका छन् :-

(क) धनगढी गा.वि.स.मा थारू लोक नाचमा के कस्ता कहानीका पात्रहरू प्रचलित छन् ?

(ख) धनगढी गा.वि.स.मा प्रचलित लोक नाचको लोक नाटकको तत्वका आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३. पूर्वकार्यको समीक्षा

सप्तरी जिल्लाको धनगढी गा.वि.स.मा मात्र केन्द्रित भएर व्यवस्थित रूपमा थारू भाषाका लोक नाचको अध्ययन गर्ने कार्य आजसम्म भएको छैन । मौखिक रूपमा मात्रै रहेको लोक नाचको भेषभुषा, पात्रहरू विभिन्न किसिमले गरिएका अन्यत्रका अध्ययनले धनगढी गा.वि.स.मा प्रचलित लोक नाचका सन्दर्भमा पनि सरोकार राख्ने देखिन्छ । त्यसैले लोक नाचका अध्येताहरूको विगतमा गरेका थारू भाषाका लोक नाच सम्बन्धी कार्यको समीक्षा यहाँ गरिन्छ ।

धनगढी गा.वि.स.का ८५ वर्षीय कुसुमलाल चौधरीका अनुसार धामी नाचमा कथाकहानी छ । उनको भनाइमा थारूहरू समुह मिलेर जंगलमा लकडी, काठ, दाउरा 'कटान' (काटन)को लागि जादाँ बन्चरो भाँचिन्छ । निराश भएर घर फर्किनै लाग्दा बाटोमा एक अपरिचित व्यक्ति आफ्नो नाम दलसिंह धामी भन्दै बन्चरोलाई मर्मत गरिदिन्छ । त्यससंगसंगै धामी बाबाको पूजापाठ गर्न भनेर दलसिंह धामी फर्केर जान्छ । पूजापाठमा ओछ्यौनाको रूपमा कम्मल, पान, सुपारी, लडु, धोती, 'सुरेठा', हुका चिलम, खैनी पिनी आदि चढाउँछन् । नुहाएर हुका चिलम पिउँछ । त्यसपछि चढाएको प्रसाद सबैलाई बाँड्छन् । अनि धामी नाचको सुरुवात हुन्छ । नाचमा नटुवा एक जना हुन्छ जो महिलाको पहिरनमा नाच्छ । धामी, मिरदंगीया मादल, ढोलक बजाउँछन् ।

भ्याली दुई जोडा हुन्छन् । गीत गाउनेहरु चार जना हुन्छन् । नायक एक जनासँगै अरु पात्रहरु पनि हुन्छन् । सबै मिलेर गीत गाउँदै नाच्छन् ।

चौधरीका अनुसार धामी नाच कुनै भाकल, 'कौवला', कामकाजमा राखेको मनसा मनले इच्छाएको कूरा पूरा भएपछि विवाह, पूर्णिमा, भाकल अनुसार गरिन्छ । धनगढी-४, महनौरीका चुल्हाई चौधरीका अनुसार धामी नाचमा खसी बोका चढाइन्छ ।

निम्तो दिएर नाताकुटुम्बलाई बोलाएर भोजभतेर खान्छन् । चौधरीले धामी नाचले थारुहरुको देवता दलसिंह धामीको पूजा हुँदा जुन कूरा भाकल गरेको हुन्छ त्यो पूरा हुन्छ । सन्तुष्टि हुन्छ ।

चुडामणि बन्धुको सोरठी नाचको वर्गीकरण र विश्लेषण धनगढी गा.वि.स.को थारू धामी नाच र धुमरा नाचसँग मिल्दो जुल्दो देखिन्छ तर कथा कहानी फरक देखिन्छ । नाच गर्ने शैली, ढाँचा फरक देखिन्छ । धनगढी-३ का मोति लाल चौधरीको भनाइमा धुमरा नाच परापूर्व कालदेखि तराईको जिल्लामा बच्चाहरु जन्मिदा, बच्चाहरु विरामी हुने र अकस्मात मर्ने सम्म हुँदा देउतामाथि आस्था राखेर चोरा देवताको पूजापाठ गर्दा श्री दामोदर बाबाले सन्चो गर्ने जनविश्वास देखिन्छ । यसमा सोरठी, धामी नाच जस्तै सबै पात्रहरु पुरुष पात्रहरु नै हुन्छ । नर्तकी आइमाईको पोशाक, गहनाहरु सुनका, चाँदीका, रुपैयाँको माला आदि लगाएर नाच्छन् । नायकले गीत गाउने प्रमुख पात्रको भूमिका खेल्दछ । 'विपतरा' जोकरले सबैलाई हँसाउने हास्यपात्रका रुपमा देखिन्छ । यसमा पनि धामी नाच जस्तै मिरदंगीया, गीतहार पात्रहरु हुन्छन् ।

चौधरीका अनुसार धुमरा नाच गोलो घेरा बनाई घुमी घुमी नाच्ने भएकोले धुमरा वा धुमरा नाच भनिएको हो । यो नाच अहिल्यै थारू संस्कृतिमा घरपूजा, मंसीर पूर्णिमा, बच्चाको मुण्डन, विवाह, जितिया पर्व, चोरखेली खास गरेर छठ र कुनै घरको भाकल कार्यक्रममा श्रद्धा एवम् भक्तिपूर्वक गर्ने नाच हो । भाकल पूरा भएपछि धुमरा नाचको टोलीलाई निम्तो दिएर विधिवत नाच गराउने गर्दछ । छिमेकी सिस्वा-२ का रीत नारायण चौधरी र इन्द्र नारायण चौधरीले यो नाच लिखित नभए पनि थारू संस्कृतिको रुपमा चल्दै आएको देखिन्छ र चलिरहन्छ भन्ने विश्वास व्यक्त गर्दछन् । धनगढी गा.वि.स. का लोक नाचको स्थान कतै भेटिँदैन । मौखिक रुपमा देखिएपनि लिखित रुपमा भेटिँदैन ।

यस अध्ययन पत्रमा सम्भव भएसम्म सप्तरी जिल्लाको क्षेत्र नं. ६ को धनगढी गा.वि.स.को लोक नाचको सङ्कलन र लोक नाटकको तत्वका आधारमा व्याख्या गर्ने प्रयास गरिन्छ ।

१.४. शोधकार्यको उद्देश्य

यस लोक साहित्यिक अध्ययन कार्यको मुख्य लक्ष्य सप्तरीको धनगढी गा.वि.स.का थारू लोक नाचहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु भएकाले यसका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :-

(क) धनगढी गा.वि.स.का थारू भाषाका थारू लोक नाचको सङ्कलन गर्ने ।

(ख) धनगढी गा.वि.स.का परम्परादेखि प्रचलित थारू लोक नाटकको वर्गीकरण र विश्लेषण गरेर थारू सांस्कृतिक, धार्मिक, सामाजिक, ऐतिहासिक, आर्थिक आदि धरोहरका रूपमा विश्वसामु चिनाउने ।

१.५. औचित्य

समस्या कथनमा दिइएका समस्याहरू समाधान गरिने, उद्देश्य कथनमा दिइएका उद्देश्यहरू पूरा गरिने र पूर्वकार्यको समीक्षामा देखिएका त्रुटीहरूलाई सच्याइने हुँदा यस अध्ययनको औचित्य स्वतः स्पष्ट हुन्छ । साथै लोक नाटकको क्षेत्रमा यसको प्राज्ञिक औचित्य पुष्टि हुनेछ ।

१.६. सामग्री सङ्कलन विधि

यो अध्ययन क्षेत्रीय अध्ययन हो । यस अध्ययनले सप्तरीको धनगढी गा.वि.स.मा लोक अन्तर्वाताको माध्यमले लोक नाचको सामग्री सङ्कलन गरिन्छ ।

१.७. सामग्री विश्लेषण विधि

लोक साहित्यको कुनै पनि विद्यालाई विभिन्न दृष्टिकोणले विश्लेषण गर्न सकिन्छ । विश्लेषण विना सामग्री अपुरो हुन्छ । यस अध्ययन पत्रमा सङ्कलन गरिने लोक नाचहरूलाई लोक नाटकको निर्धारक तत्वका आधारमा मनोविज्ञान पद्धतिलाई खोतल्दै विश्लेषण गरिन्छ । मनोवैज्ञानिक पद्धतिका जन्मदाता सिगमण्ड फ्रायडका सिद्धान्तका साथै कार्ल गुस्ताभ जुङ्गका सिद्धान्त समेत यो अध्ययनले विश्लेषण गर्न ल्याइनेछ । फ्रायडका भनाइमा मानिसमा चेतन, अवचेतन र अचेतन रूपमा रहेको मनले मानिसको बाहिरी र भित्री रूपले शासन गरिरहेको हुन्छ । धामी नाच मनमनै इच्छाएको कूरा पूरा होस् भनेर भाकल गरिन्छ । जब स्वयम् शासित भएर पूरा हुन्छ तब धामी नाच धुमधामपूर्वक थारू लोक परम्परा अनुसार मनाइन्छ । त्यस्तै चोरखेली नाचको पनि भाकल पूरा भएपछि गरिन्छ ।

सिगमण्ड फ्रायडले भने जस्तै चेतन मनका तीन घटक इदम, अहम् र पराहम् मध्ये इदम चेतन मनलाई पछ्याएर बोक्सीको आरोपमा निर्दोष महिलाहरू अपमानित हुने एवम् ज्यानै लिने समाचार फाटफुट

अहिले पनि सुनिन्छ । कार्ल गुस्ताभ जुङ्गले भने मनोविश्लेषण गर्न सामुहिक अचेतनतामा जोड दिएको छ । जुङ्गको तर्कमा “प्रत्येक व्यक्तिले आफ्ना आनुवंशिकताबाट जाति र संस्कृतिसँग सम्बद्ध गुणहरू प्राप्त गरेको हुन्छ” (बन्धु ७१) । उनका भनाइमा धर्म, संस्कृतिले बन्धित लोक सोचाइमा पहिलादेखि नै अटल विश्वास रहेको हुनाले मनोस्मृतिमा गहिरो प्रभाव परेको हुन्छ । उनको यो पद्धति वैज्ञानिक नभएपनि यसले लोक नाटकको तत्वका आधार बनाएर विश्लेषण गर्न उपयुक्त देखिएकोले शोचार्थीले पछ्याउने छ ।

१.८. अध्ययनपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको संरचनालाई सुव्यवस्थित र सुसंगठित बनाउन निम्न लिखित अध्यायमा वर्गीकरण गरिन्छ ।

अध्याय १ : अध्ययनको परिचय

अध्याय २ : लोक नाटकको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

अध्याय ३ : सङ्कलित लोक नाटकको लोक नाट्य तत्वका आधारमा विश्लेषण

अध्याय ४ : उपसंहार

दोस्रो अध्याय: लोक नाटकको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

२.१ पृष्ठभूमि

लोक साहित्यका लोकगीत, लोककथा, लोककविता, उखान, लोकगाथा, लोकनाटक मध्ये लोक नाटक पनि एक प्रमुख जिउँदो अभिनययुक्त विद्या हो । लोक र नाटक शब्दहरु मिलेर लोक नाच बनेको छ । लोक भनेको मानव समाज नाटक भनेको पात्रहरुद्वारा अभिनित लोक संस्कृति हो । लोक नाटकका विद्वान श्रीराम शर्माको भनाइमा “लोकधर्मी रुढिहरुको अनुकरणत्मक अभिव्यक्ति त्यो नाट्यरूप जसले आ आफ्ना क्षेत्रका लोकमानसलाई आल्हादित, उल्लासित एवं अनुप्राणित गर्छ, त्यो लोकनाटक कहलाउँछ” (बन्धु, २०७१ पुनर्मुद्रित, नेपाली लोक साहित्य, २६१) । लोक नाटक कुनै विशेष समाजबाट आएको धार्मिक, ऐतिहासिक, मौलिक परम्पराको उपज हो ।

लोक साहित्यको जीवन प्रदान गर्ने लोक नाटकको बारेमा अर्का विद्वान भन्नुहुन्छ “लोक जीवनले उत्तम पवै तथा मनोरञ्जनका क्रमा जीवनका आशा-उमङ्ग तथा बह-विलौना, उच्छ्वास-विश्वास आदि भोगाइलाई आआफ्नै किसिमले व्यक्त गर्दछ । लोक अभिव्यक्तिका यसै क्रममा अभिनय हुन सक्ने विषयवस्तु प्रदर्शित गर्दै गाउँघरका पाँटी, पौवा, चौतारी, चौपारी वा सहरबजारका चोक र डबलीहरुमा मनोरञ्जनका निमित्त देखाइने परम्परागत नाटकलाई लोकनाटक भन्न सकिन्छ” (बन्धु, २६२) लोक नाटक आफ्नै पहिचान बोकेको हुन्छ ।

लोक नाटक रुढिवादी विचारधाराले प्रेरित हुन्छ । लोक परम्परा, विश्वासमा अलिखित रूपमा चल्दै आएको हुन्छ । श्याम परमारको भनाइमा “लोकनाटक भन्नाले नाटकको त्यस रूपलाई भनिएको हो जसको सम्बन्ध विशिष्ट शिक्षित समाजभन्दा भिन्न सर्वसाधारणको जीवनसँग होस् र जो परम्परागत रूपमा आआफ्ना क्षेत्रका जनसमुदायको मनोरञ्जनको साधन रहेका होस्” (बन्धु, २६२) । अन्धविश्वासले आपसमा कलह पनि जन्माउने गरिएको देखिन्छ । बोक्साबोक्सीको आरोप लगाउने गर्दा घरायसी विवादमा समेत परेको देखिन्छ ।

२.२ लोकनाटकका विशेषताहरु

लोक नाटक लोक समाजका विश्वास र व्यवहारको सरल रूपमा पैस्तुति गर्ने कला हो । यसका आफ्नै लोक संस्कृति ह

न्छ । साहित्यकार चूडामणि बन्धु (पुनर्मुद्रित २०७१), **नेपाली लोक साहित्य** पुस्तकमा लोक नाटकको विशेषताका रूपमा गुरुपरम्परा, मङ्गलगान, विधिविधान, कथावस्तु, लोकमञ्च, पात्र, गीत र नृत्य, बाद्य आदिलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

लोक नाटकको विशेषताहरु मिल्दोजुल्दो हुन्छ । शोधार्थी टीकाबहादुर श्रेष्ठ (२०६५), “रावाखेलामा प्रचलित मारुनी लोकनाटकहरुको अध्ययन” उस्तै विशेषताहरु तथा तत्वहरु उल्लेख गरेका छन् । यी विशेषता यसका तत्वहरुको रूप पनि हो ।

लोक साहित्यका विद्वान डा. मोतिलाल पराजुलीको (२०६३), **सोरठी नृत्यनाटिका (सैद्धान्तिक अध्ययन)**

पृष्ठ २-१४ विचारमा लोक नाटकका विशेषताहरु यसप्रकार छन् :-

१. मङ्गलगान
२. आनुष्ठानिकता
३. सन्दिग्ध ऐतिहासिकता
४. रोमाञ्चक प्रेमाख्यान
५. पुरुषपात्रद्वारा स्त्रीपात्रको अभिनय
६. परम्परागत मौखिक अभिव्यक्ति
७. सङ्गीतात्मकता
८. खुला रंगमञ्च तथा दृश्यविधान
९. परम्परागत वेशभूषा
१०. स्थानीयता
११. कथानकयुक्त गीतिनृत्य

यी विशेषताहरु थारु लोक नाटकमा पाइन्छ । थारु लोक नाटकहरुको सुरुवा, विधिविधान, भेषभूषा आफ्नै किसिमको मौलिकता बोकेर लोक नाट्य परम्परामा आधारित हुन्छ ।

२.२.१ मङ्गलगान

लोक नाटक सुरु गर्दा कुनै किसिमको अनिष्ट नहोस् । पूर्णरूपले नाटक सम्पन्न होस् भनेर अगाडि पछाडि विभिन्न मन्त्र विधिद्वारा बाधिने गरिन्छ । थारु सोरठी नाटकमा प्रचलित गीत निम्नानुसार छन् :-

कीये राजा मारवौ, किये राजा वानी देवौ
किये राजा वानी देतौ हे होभा इलाम देवौ
वकी सी वाना हम देवौ इनाम ।

यस्तैगरी थारु धामी नाच, धुमरा नाचको आफ्नै खालको मंगलगान हुन्छ । सबै पात्रहरु अभिनय गर्न पूर्व मन्त्रद्वारा बाधिन्छ ताकि कुनै किसिमले उनीहरुको छति नहोस् ।

२.२.२ आनुष्ठानिकता

विभिन्न लोक नाटकहरुको प्रारम्भ गदौ विधिविधान फरक हुन्छ । कुनै सतनारायण भगवानको पूजा गरेर सुरु हुन्छ । कुनैमा देवता प्रवेश गराएर गरिन्छ । घाटु, लिलाले जस्तै देवता बोलेको हो भन्ने जनविश्वास हुन्छ ।

२.२.३ सगिदग्ध ऐतिहासिकता

लोक नाटकमा ऐतिहासिकताका प्रमाणहरु नपाइने हुँदा पात्रहरु काल्पिक जस्तो लाग्छ । गुरू परम्पराको रुपमा चल्दै आएको देखिन्छ । पुस्तौ पुस्तादेखि बाबुले छोरालाई हस्तान्तरण गर्दै आएको पाइन्छ । यो अलिखित रुपमा हुने भएकोले लिखित इतिहास गिँदैँन । धामी नाचमा बुवाले छोराले सुम्पदैँ लोक परम्पराको रुपमा आएको पाइन्छ ।

२.२.४ रोमाञ्चक प्रेमाख्यान

कुनै कुनै लोक नाटकमा रोमाञ्चक प्रेमाख्यान हुन्छ । सोरठी नाच एक उदाहरण हो । धामी नाटकमा किसानहरुलाई सहयोग गरेर माया देखाएको छ । जंगल गए बन्चरो भाचेको असस्थामा दुःखीत भएको किसानहरुलाई मद्दत गरेका प्रसङ्ग कथामा लुकेको छ । घुमरा नाटक चाही बच्चाहरुलाई असामयिक निधन हुनबाट जोगाएको देखिन्छ ।

२.२.५ पुरुषपात्रद्वारा स्त्रीपात्रको अभिनय

लोक नाटकमा पुरुष पात्रहरुले महिलापात्रहरुको भूमिका खेलेको पाइन्छ । जसलाई मारुनी नाच भनिन्छ । धामी नाचको नटुवा नर्तकी पुरुष पात्रले महिलाको पहिरन, गहना जेवर लगाएर स्त्रीजस्तै सिंगारिन्छ । प्राचिन कालदेखि अभिनय पुरुष पात्रले मात्रै गरेको पाइन्छ । अहिले आएर हनुमान पाठ, महाधागवत, जग आदि गर्दा

महिला पात्रहरूको समेत भूमिका देखिन्छ । पहिलाको विचारधाराभन्दा अहिलेका विचार फराकिलो देखिन्छ । थारु चलचित्रहरूमा महिला, पुरुषको बराबर भूमिका देखिन्छ ।

२.२.६ परम्परागत मौखिक अभिव्यक्ति

लाकोकितको रूपमा मौखिकतामा पाइने लोक नाटकहरू परम्परागत मौखिक अभिव्यक्ति हे । पुस्तौ पुस्ताले मौखिक रूपले प्रचलनमा ल्याएको पाइन्छ । सोरठी विभिन्न भाषामा फरक फरक कथा तथा विशेषता बोकेको देखिन्छ । यो परम्परागत रूपमा आएको पाइन्छ ।

२.२.७ सङ्गीतात्मकता

लोक नाटकले लोक संगीत बरन गरेका हुन्छ । गीत संगसंगै मौलिक बाजागाजामा ढोलक, भ्याली, मिरदंग, पिपही आदि धामी नाच, सोरठी, चोरखेली नाचमा प्रयोग हुन्छ । डा. पराजुलीले 'गीतं वाद्यं तथा नृत्यं त्रयोसङ्गीतमुच्यते' (पृष्ठ १३) भन्ने संगीतशास्त्रको उक्तिलाई मनन गर्नु स्वभानिक देखिन्छ । लोक नाटकमा यी तीन गीत, वाद्य तथा नृत्य अनिवार्य रूपले मनोरञ्जको लागि चाहिन्छ । यसले दर्शकलाई भावाविह्वल बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२.२.८ खुला रंगमञ्च तथा दृश्यविधान

खुला आकाशमा अनौपचारिक रूपमा जुनसुकै ठाउँमा, चोक, चौतारी, दलान, दरवाजा, सडक आदिमा लोक नाटक प्रदर्शन गरिन्छ । धामी नाच राति आँगन तथा दरवाजामा हुन्छ । गाउँघरमा आँगन आइर्माको लागि हुन्छ भने दरवाजा खुला हुन्छ जहाँ पुरुषहरूको आराम गर्ने आश्रयस्थल हो । सोरठी नृत्यनाटिका जस्तै औपचारिक मञ्च हुँदैन । एउटै पर्दामा अङ्क-दृष्य विधान नबोकी एकै पहिरनमा मञ्चन गरिन्छ ।

२.२.९ परम्परागत भेषभूषा

परम्परागत सुनचाँदीका गरगहना, महिलाको मौलिक भेषभूषा जतीयताअनुसार लोक नाटकमा पुरुष पात्रले लगाएर महिलाको अभिनय समेत गरिन्छ । धामी नाच, चोरखेली नाचमा जोकर विपतरा रंगीचंगी घाघर लगाएर दर्शकलाई हसाउँछन् । नटुवा महिलाको रूपमा सिंगारिएर नाच्छन् । गरगहन हसुली, भुम्का, पौहची, करा, मोठा, पायल, पाइत, जसन जस्ता थारु सांस्कृतिक गहना लगाउँछन् ।

२.२.१० स्थानीयता

जाति समुदायको स्थानीयताअनुसार उस्तै लोक नाटक फरक फरक लोक संस्कृति बोकेको पाइन्छ । सोरठी नाटक थारु कथानक भाषा बोकेको नेपाली सोरठी भन्दा भिन्न हुन्छ । सोरठी नेपाल, भारत, पश्चिम नेपाल जहाँ पनि नाटक प्रसिद्ध छन् । धामी नाच स्थानीयस्तरको हुन्छ । चोरखेली नाच स्थानीय संस्कृति बोकेको हुन्छ ।

२.२.११ कथानकयुक्त गीतिनृत्य

गीतसंगै कथा पनि बीचमा भन्दै गाइदै नृत्य समेत लोक नाटकमा गरिन्छ । धामी नाच, चोरखेली नाच, सोरठी नाचमा यसलाई अँगालिएको हुन्छ । कथा भन्दै बाँकी अंशलाई गीतको रूपमा गाउँदै जान्छन् । चोरखेली नाचको एक टुकडी गीत कथालाई वर्णन गर्दै गाइन्छ :

भोर हे भेलै भिनसर भेलै

कोयलीया सवद हे सुनी

उठल चहाय

हातले दतुआइन हे माधव

काँधे जोरा धोती

चलि गेलै याहे माधव सीर स्नान ।

(श्रोत: रकसु चौधरी)

चौधरिका अनुसार विहान भएपछि कोइलीको मिठो गीत सुनेर माधव दात माभून् ब्रस लिएर स्नान गर्न एक जोडा धोती लिएर शीर भिजाएर नुहाउँछन् भन्ने कथा यसमा पाइन्छ ।

२.३ लोक नाटकका तत्वहरु

लोक नाटकलाई निर्धारण गर्ने आवश्यक सामग्रीहरु नै लोक नाटक तत्वहरु हुन् । डा. पराजुलीले (पृष्ठ २-५) लोक नाटकको तत्वहरु यसप्रकार उल्लेख गरेका छन्:-

क. कथानक

ख. पात्र

ग. संवाद

घ. अभिनय

ड. सङ्गीत

च. वेशभूषा

छ. उद्देश्य

ज. लोकमञ्च

झ. शैली

ञ. भाषा

यिनै तत्वहरुलाई विश्लेषणको लागि प्रयोग गरिएको छ । यी तत्वहरुलाई तेस्रो अध्यायमा वर्णन गर्दै विश्लेषण गरिएको छ । यी तत्वहरु लोक नाटकका निर्धारक तत्वका साथै विश्लेषण गर्ने आधारको रूपमा पाइन्छ ।

।

तेस्रो अध्याय: सङ्कलित लोक नाटकको लोक नाट्य तत्वका आधारमा विश्लेषण

३.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय

नृपालको दक्षिणी भेकमा पर्ने समथर भूमिमा पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको सगरमाथा अञ्चलको सप्तरी जिल्लाको क्षेत्र नं. ६ मा धनगढी गाउँ विकास समिति पर्दछ। सप्तरीको सदरमुकाम राजविराजदेखि पश्चिममा यो गा.वि.स. पर्दछ। यहाँ दुई प्रा.वि. र तीन नि.मा. वि. छन्। चापिन नदी छ। वर्षायाममा मात्रै पानी बग्ने हुन्छ। दशओटा पोखरी छन्।

३.१.१ सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था

३.१.१.१ चाडपर्व

धनगढी गा.वि.स.मा आदिवासी जनजातीको बसोबास रहेका आफ्नै मौलिक पहिचान छ। थारु आदिवासी जनजातिमा पर्ने तराईमा बस्ने जाति हो। तराईमा यिनीहरूको बहुल्यतासंगै यस गा.वि.स.मा पनि आदिवासीको रूपमा थारुको बाक्ले बस्ती छ। थारु जातिले मनाउने मुख्य चाडपर्वहरू माघीपर्व, जितिया पर्व, दशैं, तिहार, छठ, नाग पञ्चमी, चौठचन, आनन्द चतुर्दशी, रक्षा बन्धन, कृष्ण अष्टमी, हरितालिका व्रत, समाचकेवा, विवाह पञ्चमी, सरस्वतीपूजा, महाशिवरात्री, होली पर्व, जुरशितल, रामनवमी, गुरु पूर्णिमा आदि पर्दछन्।

थारु जातिको केही पर्वहरूको कथावस्तु, गीत थारु पहिचानको रूपमा थारु भाषामा नै प्रस्तुत गरिएको छ। संस्कृति, परम्परा, इमान्दारिताको धनि थारु समुदाय पर्वहरू मनाउन मरिहत्ते गर्दछन्।

जितिया पर्वको कथा

प्रस्तुत कथा अनुसार जखन भै सृष्टी के स्वना भेलेन खने कमे की छोनै छेलै। चारु ओर जने नै क नजैर जाइ छैनानमे मैक पाइने िइनसे भरल वरका दह वहाइम भल भल करै छेलै जखन प्रथम प्रमेश्वर जलमे रहै कारण जखने वै न युभरहै नैन अपन रहैसिक एक अन्धा एक अन्धी रहै। यै अन्धा अन्धीके देख के प्रमेश्वर पाइन से बाहार भेल त ही समयमे अन्धा अन्धी दुनु गोटे आपनमे गप सरका करै छेलै तव अन्धी अन्धा पुछै लगल की ई पृग्वी यै हनेरहै जले मे रहैत जव अन्धा कहे लागल जेई मर्द के होइये जे हमरा माइर के पीट करै धरती पेट करै आकाश दुनु या हाथ दुनु टाग चारु दुग करै हौर वामा आइख चन्द्रमा दाहिना आइख

सुरुज करै जखने पृथ्वी ता चीन है यनै जीम परमेश्वर गुप चाप सुनैत रहै । मगर प्रमेश्वरोके त पुरब पछीम उत्तर दक्षीण के थाहानै रहै आव प्रमेश्वर पंछीके रुप धरै के बोले लागल यी बोली सुयनके अन्धी अन्धा से पुछै कित कथी बोलै छै ? इ आव अन्धा अन्धी से कहै लागल कदभरक चीरै बोलै छै तखैनय प्रमेश्वर ठेकान राखलक की इ पुरवभर चीयै यस पैकार पछीम उत्तर दक्षीन भर ज्याके बोललौ और ठेकान खाखलक जे इ पुरव चीयै । पश्चिम चीयै । उत्तर चीयै । दक्षीन चीयआब चिरै के रुप छोइरके प्रमेवर के रुपमे प्रकट भेल । अन्धा के माइरके पीठ कैलक धरती पेटकैलक आकाश दुनु हाथ दुनु पेदुरचारु दुग कैलक वामा आइख चन्द्रमा दाहीना आइख सुरुज कैलक । तखने एक पूजातुलसीके फूल ।

औकरी अजूअर और तखैनीय धरतीके सान्चीत करै केवासने गौरी गौरा माछके सतनीपुर पताल प ठैलक मगर गौरा माछके सुगा ठेकगेलैत हैसे आवै मेव देरीलागलै आवत प्रमेश्वर चिन्तामे पैर गेलैकी गौरा माछ अखैन त कनै इयाल एक दूइ पहर ठहरे के नयन माछ के पठौलक की है नयन माछ लो आइन देवत नयनी माछ सतनीपुर पताल ज्याके माइर आनलक ओहीठाम धरती सान्ची गेल तखने धरती के नाम से एक पूजा ।

धरती संन्चीत भेलापर अन्धी के पाइख है छैकी हमर अन्धाके के मारलक । आव त अन्धी तामसे से अगी अविताल भ्याजाईछै । मालुम येई छैकी अन्धी आत आवसहीत केनसू भरसू करनै की तखैन रसतामे प्रमेश्वर भेट जाइ छै अन्धी के देखके जीजान ल्याके नङ्गलेलक मगर अन्धी यौत छोरै वाली नै ओहा ओकर पीछा कैलक प्रमेरशवर भागतै भागतै असेथकीत भ्यागेल घामे पसीने लहयोलतक कपारके घाम पोइछ के ब्रम्हाके सीर्जलक ओर कहलकजे अन्धी केतोरोकी मगर अन्धी ब्रम्हाके रोकनेसे नै रोकलगेल प्रमेश्वर वोही ठामसे भागल बचैके खातीर विष्णु के सिर्जलक और कहलक अन्धीके तोहोरो कयह मगर विष्णुके ओहयादशा भैले जेकी ब्रम्हा कि भेल छैलै । प्रमेश्वर हाइरके महादेवके सिर्जलक और कहलक की लो अन्धीके डादुटके कहैछै कै कहर रुपके खेख अन्धी लाज गोपड गेल तव प्रमेश्वर वोही ठाम फेनो स्थल ब्रम्हा, विष्णु मुरछीत छयल तेकरा जीएलक अकरवादमे तिनू ब्रम्हा, विष्णु, महेश्वर भगरा हेवेलागल त ब्रम्हा, कह छ जेहमर अन्धी विष्णु कहैछै हमर । महादेव कहैछै हमर तीनु गोरे

भगर करैत येकाकार नीरीजनके पास पहुचल और कहलककी महा सबके भगरा फरचय दीय तव प्रमेश्वर कहलक तीनु गोटे नदीमे से लाहया आव त वनी साफ हे तौ एकरा कही छेकी धन मे धन छल भाइल मृदंग तै हनइ अमूल्य धन छोइ अन्धी के समैक के तीनु गोटे नदीमे लहाईले गेल तखैनीय प्रमेश्वर सीर्जलक माजन जे भासलयाल ब्रमहा माके लोभी सबसे पैहने औध्याधसल जल ब्रमहा आपन मुहपान मेडुवाइलनाहलकै तखैनए माहाजन त ओकर टांगमे ठकलकै त छेइ ब्रमहा धर फरायते उपर भेल ओर डरके मारे केराके भालैर जहायन कापेलागल तव विष्णु नदी मे पैसल ओकरो टांगमे ठेकल ठेकतै भागतै विष्णु ओवापतापची चिचिइयाइत उपर भेल । अन्त मे माहादेव नदी पसल ओकरो टांगमे ठेकलपकतै भौतैर माहादेव ओइ माहाजन तु के हकी मकी भैइपाजके पकैर के उपर भेल तखैनीय प्रमेश्वर कहलकैकी तोरौरके नीसाभ भ्या गेलौनैयो ब्रमहा विष्णु अरचनडाललक कीकोनी साफ भेलैत व भगवान कहलकै जे पाइन मधैय माजन तु पकरलक ओही ठामनी साफ कही गेलो ओठाम एक पूजा ।

दोसर जनम राजा खाला बाहान केवेरि भेलसेवेटी मांस मासौ लठेलपर पुरुष मुहनै देखै एक दमसतवरती रहै सबदीन योरेसे भोरे उठके असलाइन ज्यायक दीन कोनो कारजगे बरदेरीग्या गेलै तावे सुरज सेहो उइग गले आव सकरासुरुज के ज्योती लागैत यातैर गर्भ रहैगेलै । दस मास पर बालक भेल तै बालक के नाम राखलक जीतमाहान। आव जीतमाहान कन्हिक नमहर भेलत एक टोल परसेसकै छोरा सबके संगेसंगै खोलइले संगै खेलाइले लागल एकदीन सब छोरा सब विचार कैलक जे आई अन्हडी खेलखेला जे छोरा सबसे चरफर छेयाल से अन्हडी डाइठ पारलक सबकोइ महताइरके नाम ल्याके दुकै और वापके नाम ल्याके बाहारहेवे । जीतमाहान त महताइरके नाम ल्याके दुकल मगर वापके नाम त जानने नैछयाल सेबहरहयात आवत सब छोरा मोइर मोइर के हाँसे और वात वातमे होली मारे की देखहीरौ नाम केहेन जीतमाहान लाजके मारे पाइन पाइन भ्यागेल अन्हरडाइठसे बाहार भयाके दौरल ग्याल महताइर के लग और महताइरसे वापके नाम पुटलक । कहताइर के बतेलापर जीतमाहान सूरुज के नाम ल्याके अन्हरडाइठसे बाहार भेल । आव जीतमाहान आनि

महताइरसे कहै छैकी मैया गै हम आनि बापके उदयसकरे जेवै महताइर बहौत समभावै
बुभावै छै मगर जीतमाहान मास भेन एक र गडा बापके उदेस्पमे जेवै करैछि पाँच सात दीन
तक विना अन्न खैनैविना पाइने पीनै चलने रेहेछै तौ बाबु तौह कने जयाहलरक तव
जीतमाहान कहैछै जेहम सुरुजक उदेस्य करे जाइ चीयै ब्रम्हान के रुपधारी सुरुज जीतमाहान
क बह

त तरह से उपदेस दैत घुरावैले चाहे छै पगर जीतमाहान मानै बालानै कारण छारासव ओकर
उलु युयुकै न रहै छै तैसिके मारलक करोवात नै माइनके सुरुज के उदेसय लिए ओइ ठामसे
अगाडी जाइकेलेल बहल तखैनिय ब्रम्हान वेषभारी कइछ जे हमही सूज चीयै तखनी ओह ठाम
सुरुजक एक पूजा । पान सुपारी तुलसी फूल ।

ओकरा अजीज ओही ठाम सुरुज जीतमाहनसे कहैछै जे है बाबु जनी जोतहर कोदारी
जुइन पारह मरद भुवन मध्ये सोरवादीह आसी आठ अवेमीरो ज सैन दीन लाहय रैव दीन
नीराहार उपास सोम दीन पारबन हेतै जेकोई जीतीया पावैन कइतै तकरा जीवा जीबछहैतै
और आंग सुवांग वोकरहवै यीवाज सुनइनके तखैन तखनै आइमाई सब मनकैलक जेहमड
सबगोटे जीतीया पावैन करव सब आपन के साजलक डला डाली माके पात ओकरी अनीअर
और मौध मखन अगाडी मैलीखल समान सब समाल्याके सब आइमाइ बैठ गेल और लागल
जीतमाहानके कथा सुतैले सीकीलय दात नै खोधव । हर नै नागहव । पाले नै नागहव ।
अगीना लानौ माख सौख सुरप्रनामकरीअहक आघो पोखरि चौ चौडीडी ओही ओही गाछमछये
चीलहीन सीयारी रहै । गाछ मध्ये चीलहीन रहै चौचरमहरौसीयारी रहेलोक सबके जमघट
खेखकेीयारी पुछैचै हे बहीन चिल्हनि घाटपर लोक सबके बडा आगमन देखौचियै सेकी बात
चीयैइ ? चिल्हीन कहैछ है बहीन सीआरी इनदासन से सुरुजके बेटा जीतमाहान जीतीया पावैन
ल्याके गयालछै । जेकाइ जीतीया पावैन करतै तकरा जवाजिवछ हेतै तखन सआरी कहै छै
जहै बहीन चील्हीन चलु जे आपनै ओक दुनु गोटे जीतीया पावैन करव चील्हीन और सीयारी
आइमाइ से तेल खैर चीकनी माइटके लेहेलक रैव दीन निराहार रहल मगर सियारी ना माकने
चतुर चलाक औहे दीन सौदागर के बेटा मइर गेल तकर पेटके मौस भैर पेट ख्याके ढीसुर

भयागेल और चोद्यर सेवैठल पीगलेप दहैले लागल हे वहनि अत गरम धुइयौढकार । चिल्लीन त आपन सत्य मे रहेयहेक ओर चील्हीन कहैछै एकरै कहैछै मुख मजार एवं प्रकार गप सप मरेवक राते वीतके वीहान भैल सोम दिन पारन कैलक यही ठाम जीतमाहानक पूजा। कचनारी के फूल । अंकुरी अजीर जीतमाहानके नासे पूजा ।

जितिया पावैन त दुनुगोटे कैलक मगर यकर पैरते कोना लागल त कीइ वात ठीक छीयैकी भुठ वात परैत लगाव के लिय दुनु गोटे कासी चलल और कहलक है प्रमेश्वर महारा महयाके कोखमे अवतार दीह । दोसर जनममे चील्हीन भेल महयाके बेटी और नाम धेरै लक सोमता । सीयारी भेल राजाके बेटी नाम धरेलक वेमता । आव सोमता भल महयाके पुतौह ओर वेमता भेल राजाक पुतौह सोमताके सात बेटा सात पुतौह घर एक दम गुलजार । वेमताके त बेटा होवे मगर हैते मरजाइ । घर अनाहर टीकर कटया क चौल च्याटींग पुरी राज वेमता राजा के पुतौह रहे सैकी आंगनघर झिया पुतके वीना भुइल भुपाइट एक दिन वेमता पांच पाइदके कहलक भाइ तोही सीकार खेलाइले जोइहे और सोमता के बेटा मुर कइटाके हमरा आइन दीह । ओही तिहनेंग कैलक । आव वेमता आपन आदमी पठौलक जे सोमता से पुछिहक हे सोमता तोराघर अन्ध कान्ध तखन सोमता जवावदैत अनन्द नेत कानन्द केहनरहजे ताववेमता कहैछै जे ओहया भेहडाही डाइन चीऔजे हमर बेटाके खाइछै । आवत वेमता कचहरी लगैलक ।

सोमता कचहरी मे जुगल । सोमता से पुछल ग्याल की इवात ठीके चीयैह । सोमता कहै जेसव भुठे चीयै सत्य बात त इ चियै की पहुनका जन्ममे हम दुनु गोटे जितिया पावैन केने छेलियै हम नीराहार रहलीयै और ई सौदागरके पेटके मासु खेलकै तैहैसे यकर बेटा सब टींगपुरी रातके टींग टीकट कदाइने छै । पंच सब कहे लागल जेह वात कहरोरके ओही ठाम दुनु गोटे आपन आपन देह तेजलक ।

चारीम जनममे दुनु गोटे राजापूछवके कोख काइखमे अवतार लेलक दुनु गोटे आपन आपन घरौलक वेमनी और सोमनी । एक दिन राजाके दुवार गेल तव सोमनी ग्याल । दुनु वैहनी मुनी के सेवा कैलक मुनी खुस भयाके वेमनी से कहलक जे तोहर सेवामे हम बडु खुश

चीयौ । तेहि जै पमग बहीसे माग हम दैले तैयार चीयौ तव वेमनी मुनीके सतयकलाइ के कहलकजे हमराके येहन बेटा दीहेजे सोमनीके संहारकरै । मुनी वेमनी के कहलकै जो सातसेय बेटा नाग हेतौ ओहया नाग सोमनीके संघार करतै । वेमनी के वजायत सोमनी पुगल मुनी सोमनीसे कहैछै की तोहर सेवा से हम बहुत खुस चीर्या । माँगतौ कयी माँगै चीही सोमनी कहलकै वेमनी क कोनफल देलहक तखनी मुनी कहैछै जो सोमनी के संहार वात जाइनके सोमनी कहेलागल हे मुनी आव हमर उपकार की । तखैन मुनी कहैछै जो तोहर उपकार हम कयादैचीयौ केहके मुनी सोमनी क दुइटा अनडा देलक और कहलकै जे यै अन्डाके मुठी मन्य राखीयह । यै दुनु अन्डासे दुई भाइ गरुर हेतो स्याहा वेमनीके सातोसिय बेटाके संहार करतै सोमनी दुनु अन्डाके खौछामे राइख छोरलक । तकर वादमे दुनु गोटे जायन कहे सेवोन गेलता वेपेरा मभ्ये सोमनिके खौछेसे एकय अन्डा खैसपरल । तैसे भेल टपीगर गाछ एकता अन्डा खौछामे रहल से भेल गरुड । एक दीन गरुर चरैल गेल । ओही बहाक चरमेजे येकीवेगनीके सातो सेय बेटा सब चरी करैत रह । गरुड एकटा साँपके पकैरके ओही ठामसे उरल आपन महताइरकमे ग्याल और कहे लागल गै मैया ओइवरकादह से एकटा बडका साँपलेने ग्याल चीयै तकरा कते बैठके खेवै । हमजे गाछमे वैठ चीयै से गाछ ओकर भीरने सेके । गरुड उरल उरल आपन महताइरकमे ग्याल और कहे लागल गै मैया ओइवकादह से एकटा बडका साँपके पकैरके ओही ठामसे उरल आवत गरुर साँपके खाइके लीए नैजगाहइमे वैठ । तखैन महताइर कहैछै तोहर भीडकोनो गाछ नै सहतौ । तोहर भीड सहतौ सीमर गाछ सीमर गाछ तोहर भाइ चीयौ ओदीनसे गरुड सवदीन चौर मध्येस साँ पकैर के सीमर गाछमे वैठके खाय लागल एक प्रकार वेमनी के सातोसय बेटाके संहार केलक गरुड के ना से एक पूजा श्र एक तुलसी फूल । ओकरी अनाअर पान सुपारी । धग खसव सामाधान आपन सव गोटे पूजा करु गरुड नामे ।

आवत गरुडके घमण्ड भ्यागेलकी हमर से वीर यै संन्सारमे कोइने । ताव एक दीन श्री कृष्ण भगवान गरुड मे बैठके माहादेव लगगेल गरुडके बसहाके लग राइखके आफ्ना नाक सैव सास छोडलक महैब सासके हाल फसे गरुड उइरगेल । तखैन श्री कृष्ण गरुड से

कहे लागल देखलहक बाबु संसारमे बडोसे बड कोइ छै सीकीके धनुस सीकीके काडा ल्याके
तीन बेरी मारैके पीठी महये ।

इती श्री जीतमाहानके सम्पूर्ण कथा सम्पन्न भेल । जीतीया कथा सम्पूर्ण भेल ।

(श्रोत: देवनारायण चौधरी, धनगढी-३)

जीतीया व्रत थारु समुदायको महत्वपूर्ण चाडको रुपमा रहेको छ । दाजुभाइले विहे भएको
दिदीबहिनीलाई निम्त्याएर आफ्नो घर ल्याउँछन् । विहे भइसकेको चेलीबेटीहरु दुःखसुख बाँडी रमाइलो गरी
जितिया पर्व मनाइन्छ । माइतबाट आफ्नो घर फर्कदा बुबा भाइ दाइले सकेजति नयाँ साडी दिन्छन् ।
छोराछोरीलाई लुगाफाटो सिलाइदिन्छ । चामलको पीठोको तेलमा पकाएको रोटी, च्यूरा, आदि दिए पठाउँछन् ।

जीतीया कथा जितिया पर्व मनाउँदा शनिवारको नुहाउने दिन र आइतवारको निराहार व्रत बस्ते समय
आए पछि कथा थारु भापामा यसरी नै भनेर बीच बीचमा पूजा विधिसमेत राखी सम्पन्न गरिन्छ । जितियामा
शुद्ध लागेपछि विहे भएकी महिलाले पहिलोपटक जितिया पाछ्छन् यानिकी शनिवार र आइतवारको समय
आएको जितिया व्रतमा सुरुवात गर्दछन् । यो व्रत तब पूरा भएको हो भनि सुम्पिन्छ जब छोरी अथवा बुहारीले
सुरुवात गर्दैनन् र भोजन गरी जितिया पर्व समापन भएको मान्छन् ।

अरु जातजातिका महिलाहरु पनि जितिया पर्व मनाउँछन् तर तिनीहरु यो पर्वमा साकाहारी भोजनको
प्रबन्ध गर्छन् । थारु जातिले भने सोमवारको दिन खसी बोका काटेर मिठो गरी पकाएर खान्छन् ।

समाचकेवा पर्व थारु विवाहित तथा अविवाहित छोरीचेलीहरु मनाउँछन् । समाचकेवाको कथासँगै गीत
थारु भाषामा प्रस्तुत गरिन्छ ।

समाचकेवाके कथा

दो.- सजन सूनिय ध्यान से । छोटे बरे समान ।

बरनन करताहू आज मै । शामा चरित माहान ॥

राधेश्याम तर्ज कहते है...

रिक्षसूतथि जाम वन्ति श्री कृष्ण चन्द के प्यारि थि ।

थि उसकि पूत्रि शामा ने, वह रुप सिल सूकुमारि थि ॥

सूचि अंगवसन मनिरल जरे, आभूषण हार सजाति थि ।

ले धूपदिप अछत चन्दन, और नित विपिन को जाति थि ॥

(शामा गुरु के पूजा करनेको रोज जाति है)

गीत

साजि लेलभुषन सम्हारि लेल वषनासे चलि

भेल ना शामा गुरु के पुजनमा सेचलि भेलै ना

एककोश गेल शामा गेल दूइ कोसवा पहुँचि गेलै ना

शामा गुरुके भवनमा पहुँचि गेलै ना ॥

(एकदिन शामा भाइ शामको पढ़ने के लयि जाति है)

गीत लायत लियो भैया कोपित कितावूवा चलि गेल ना

शामा गुरु पाट सलवा से चलि गृल ना

(भाइ शाम को पहुँचाकर आति है और सखि बहिना के साथ खेल खेलाति है गुरु को

पुजाकरना भुल जाति है तव साम मे पुजाकरने को लिये जाति है ॥)

तव फिरसे वही गीत

साजिलेल भूषन सम्हारि लेल वसन से चलि गेल ना

शामा गुरुके पुनज मासे चलि गेल ना ।

(शामा गुरु को पूजा करने को जाति है और रास्ता चुइख को भेट होना और चुगाल लगना)

॥राधेश्यामा॥ कृष्णा भगवान से कहतै है ॥

कूछ दिनोसे मै देख रहा, शामा ने रंगबदल डालि ।

जिस गति से शाम चाल चलति थि वह सारा रंग बदल डालि ॥

॥ कृष्णा भगवान ॥

अछा मै अभा देताहु, जोकुछ है सो प्रगट करो ।

इसभरि सभामे प्रजानिक तुम वैर भाव को प्रगट करो ॥

(चुइख शामा के वारे कहा शाम कोल भील से प्रेम करतै है ।)

॥ कृष्णा के शामा को श्राप देतेहै ॥

गीत

शामा जहु विपिन के वारे २ ॥

बाउ धुप शित सब सहि यौ सहके कष्ट घनघोर

पक्षि होके फिरहु विपिन मे जैसे विचरत मोर

शामा जाहू विपित के ओर ॥

(शामा पक्षि बनकर जाति है और जाति है)

पापि चुगला रे चुगलि लगाके गेल्या मोर ॥

माता पिता सभि छरल भाइ बन्धु सेहो छुटल

सखिया छुटल सँग मो पापि चुगला रे...

(शामा चुरख को श्राप देकर बनको चलेगा)

॥ शाम को गीत ॥

कहां तोहे छिपल्या गे शामा बहिनी जंगल बिच पहार ।

देहु दरसनमा गे शामा बहिनी भैया हेवौ गे तोर ॥

चौपाइ= खनत पवलपह वृक्ष पसुमाहि शामा बहिन देखा तूम नाहि ॥

(शाम एक वृक्ष के निगे गिर जाते है)

बार्ता = उसके वाद नारद भगवान शाम को काहा तुम कार्तिक पुर्णीमा मे श्याम व्रत यभ

कर तो तुम्हारि बहन को उधार हौगा । शाम यभ किया शामा फिरसे प्रगट हुवा ॥

(शामा शाम को मिला)

शाम कहतेहै : अबजनि कानि गे शामा बहिनी भैया हेवौ गे तोर ।

तोरे कारनमा गे शामा बहिनी तेजल मताजिके कोए ।

घुरि घर चलि यौ गे शामा बहिनी मानि ले हमरो निहोर ॥

शामा : विन्दा बन गेलीयै हौ शामु भैया

पूजाकरे हौ रात चुरख चोरवा हे शामु भैया चुगलि केलकै हमार ।

यहो हम जानि ति शामु भैया चुगलि करत हमार ते घुरि घर

आवतौ हे शामु भैया संग रहितौ चोहार ।

शाम : नहि घर लौत त्या जे शामा बहिनी

तेजवौगे परान बाबा के सम्पति

या गे शाम बहिनी अधाहा देवौ गे तोहर ॥

॥ समाप्त ॥

(श्रोत: सिरपैतलाल चौधरी, अर्नाहा)

शामाचकेवा पर्व भाइबहिनीको अतुनीय माप्रेमसंग सम्बन्धित छ । भाइबहिनीको सम्बन्धलाई गाढा बनाउन यो पर्वले सहयोग दर्दछ चौधरीले शामाचकेवा कथामा हिन्दी भाषा प्रयोग गरी कथालाई स्पष्ट गर्न सघाउनुभएको छ ।

गीत

शामा खेले गेलीयै गे बहिना

बाबाके टोल शामुवा हराइ गेले रे भैया

डलवा लाइगे गेले चोर

बहिनी कहलक फना भरुवा चोर

हीनछन भरुवा चोर

भाइ शामु कहैछै

सोने सोटा मारिये हे भैया कलेजवा

लागतै चोर रुपे सोटा मारिये हे भैया

नयनमा झारतै रे चोर ॥

(श्रोत: कुलमन्ती देवी चौधरी, धनगढी-३)

देवी चौधरीका भनाइमा शामाचकेवा पर्वमा विभिन्न पात्रहरु हुन्छ । बाँसको डालामा शामा, चकेवा, चुगला, तितीर, नटुवा, सतभइया, भोमरा, बिरदावोनीको माटोले बनेको ससाना मुर्तिहरु बनाई साँझमा सबैको आँगनमा खेलेर छठ पर्वको आउने पूर्णिमामा पोखरी वा तलाउमा सानो मन्दिर बनाई त्यसमा राखेर यो पर्व

सम्पन्न गरिन्छ । मन्दिर बाँस केरा, रंगनि पेपरलाई फूल कटिंग सजाएर पानीमा राखिन्छ । सवैकूरा सकेपटि सवैले मिली दहि, च्यूरा, चिनिको भोज खान्छन् ।

घरबारी सुखमय रहोस् त्यसका लागि आँगनमा पूजा सामग्री जुटाएर पूजापाठ पण्डित बुलाएर गरिन्छ जसलाई सतनारायण भगवानको पूजा भनिन्छ । यो पूजामा कथा लुकेको छ ।

सत्यनारायण भगवानके कथा

एकता राजमे एकटा ब्राह्मण पण्डीत बारा गरीब छैलै । सैब दिन पेटके लागि रोजगार ऊ सैब दिन जंगल मे जारण काटे जाइछैले । जारण ल्याके बजार जाई छैलै । सैब दिन एक गाउँमे भगवानके पूजा हैछै । ऊ कहलकै कि पान सुपारी लेवै हमरो सैब किछ दैछै त । हमहू भगवनके पूजा करवै । ऊ ओकरा देलक लडु पण्डिजीके पुछलकै कि पूजा मे कथि कथि सकर नाम गुर, आटा, केरा म्भा फल केला । लडु, पान, सुपारी सब ल्याकरके अर्वा चामल, उसना चामल, चुरा, तेल, लगहर पुगहर सब किछो देल जाइछै । पिड्या टोलाके कलसा आपके पाता फूल, पान मनमे सब किछ रोइपलेलक । यी जरना काटैके लेल चट सिन के जंगलमे गेल । जरनामे छोह मारलकै त चन्दनके गाछ भ्यागेलै । ऊ काइटके जरना ल्याके ऊ जरना बारा सुगन्धी भ्यागेलै त जाइछैले त सब दिनके जरना पहुचाइ दैछै त ओकरा देवैने सरकार सैब दिन तकरा दैइचिई ती ओकरे देवै । पण्डित कहलैकी कि ओकरा कहलक मि आइ दिनसे नई जाई जंगल पण्डितके कहलक हमरा पूजाके सब सामान दे भगवानके सब सामान देवौ । ओकरा जे समहरलै त ऊ सब सामान ल्यागेलै ऊ कहलक भगवानके पूजा करवै । सब कोइके दल देलक ठाकुर के बोलके ब्राह्मण, बजाजिके वोलाके पूजा कैलक , सरकार सब कोइ ओई ठाम पूजा होइछै । सम्पति बढलै आइछै पण्डित के कहलक हम सब दिन भगवानके पूजा करैछयाल ।

लिलावती वानिया कलावती ओकरा बेटा नैइछयाल । एक लिन कलावती ओइ थाम चेलगेले हमरो जो एकटा बच्चा हौयत त जर भगवानके पूजा करवै साभ सुसार लेलक । भगवानके पूजा गरव त ऊ गर्भवती भ्यागेल त अकरो कन्याके जन्म भेल । वानियाके कहलक कि बेटी जवान भेल त विवाह करव । ऊ लडका खोने लागल त लडका भेतल त विवाह सुरु

भेल बिवाहमे खरचबरच भ्यागेल आ पछाडि भगवानके पूजा करब । एके खर्चे खर्च करब ससुर जमाइ बेजार करैले चैल गेलै त ओकरा काम भटल एकटा दरियो भेटल त एकटा नाउमेलाइधले सबै सममान नाउमे लाइधके लेलक त समुद्रमे नाउ डुबे लागल त एकटा भगवान बबाजिके रुपल्याके कहलक वानियाके नाउमे भगवान पुछलक कि नाउमे कथि चियौ ? त सोना चानी हिरा भयागेल । सब लता पता भ्याके नाउ ऊइगगेल और नाउ भ्यागेल लता पता भयागेल त ससुर जमाइ दौडल गेल और बबाजिके पकैडके कहलक त बबाजि कहलक सब सामान फेर सुन चानी हिरा भ्यागेल त वानिया तब घर गेल त कलाबती बरबेटी सब सामान टोल मे मागेगेल । टोल परोस मे कहलक कि हम भगवानके पूजा करब सकर, गुर केरा, लडु, पान, सुपारी बाबहन पण्डित, ठाकुरके नौता देलक और पूजा सुरु केलक त गामे लोक कहलक तेहर घरवाला बर जमाइ आवै छौत ऊ भगवानके पूजा करैत चेलैत ऊ चाइडके दौरल गेल त सब सामान नाउमे डुबेब गेल त ऊ पूजा करैत छाइडके दौरल गेल त पूजाके सामान उठाके के फेर गेलैत जिवित सबकोइ लिलावती सब एलैत भगवानके पूजा कैलक ओर सम्पूर्ण कथा भेल ।

(श्रोत: देव नारायण चौधरी, भनगढी-३)

सत्यनारायण भगवानको पूजा कनै नयाँ कायको थालनी वा सुरुवात गर्दा गरिन्छ । मरेको मान्छेको श्राद्धको शुद्धि हेतु सत्यनारायण भगवानको पूजा अनिवार्य रूपले गरिन्छ । यो पूजा जुनसुकै बेला जहिले पनि गर्न सन्छि ।

३.१.१.२ जातजाति

यस गा.वि.स.मा एउटा बगैचामा विविध फूलहरु जस्तै जातजातिहरु बस्दछन् । हिन्दु धर्म मान्ने समुदायको नै ब्रचस्व छ । यहाँ थारु, हलुवाई, तेली,साह, डोम मरिक, जादव, यादव, कमिया, विश्वकर्मा मुसहर, मंडल, चमार रामका बसोबास रहेको छ । सबै जातिहरुको आआफ्न मठमन्दिर, देवघर, डिहवार थान छन् । नियम एवम् श्रद्धा पूर्वक पूजापाठा गर्छन् ।

३.१.१.३ भेषभूषा

यस ठाउँको भेषभूषा मैथिली समाजसँग मिल्दोजुल्दो छ । यहाँ मैथिली एवम् थारु भाषा बोल्नेको बाहुल्यता छ । महिलाको पहिरणमा कर्तासुरुवाल, साडी, बलाउज, फराक, मेकसी, सोल, कमिज पाइनट, कोर्ट, घाघरा, चोली लगाउने गर्छन् ।

थारु समुदायको आफ्नै पहिचानको गरगहनाहरु हुन्छन् । महिलाहरु नाकमा बुलाकी, नौथनी, फुलिया, नथिया, हिराकाट, ठोप लगाउँछन् । ती सुन, हिराको हुन्छ । कानमा मकरी, फुम्का, सोन, वाली, कनवाली, टप, कनैली लगाउछन् । टाउकोमा मनटिका, टिका हुन्छ । कपालमा किल्ल चाँदी वा सुनको लगाउँछन् । गर्दन वा घाँटी वा छातीमा मंगलसुत्र, तिलहरी, हसुर्ला, सिक्री, टकाछर रुपैयाडलरको चाँदीको माला, नेकलेस, हारी लगाउँछन् । हातमा पौहची, बरहरी, मोठा, कतरी, चुरा, लहठी, बाला, चुरी लगाउँछन् । टांग खुट्टामा करा, पैरौं, छरा, पायल, छायल भने खुट्टाको औंलामा ठेसा लगाउँछन् ।

थारु समुदाय आफ्नै किसिमको थारु भाषा बोल्ने गर्दछन् । कतिले भन्दछन् की थारु भाषा रुखो, खस्रो, ठाडो भाषा हो तर होइन रैछ । ठाडो भाषा पनि नरम मधुर बोलीले बोल्दा मिठो भाषा नै हुन्छ ।

३.१.२ आर्थिक अवस्था

यस गा.वि.स.का वासिनदाहरुको मुख्य पेशा खेती हो । खेतीकिसानी गरेर जिविका चलाउँछन् । पुरुषहरु विदेशीने हुँदा खेतीखोला पनि तयति राम्ररी भएको देखिदैन । यहाँ खेला, नाला, नदीको राम्रो कुलो, नहर नभएकोले किसानहरु खेतीपाती आकाशे पानीको भरमा गर्दछन् । कहिले पानी जपदा वालीनाली डढेर जान्छ भने कहिले अतिवृष्टि भएर व्यवस्थित नभएर नाश भएर जान्छ ।

यहाँका वासिन्दाहरु मौसमी वालीनाली लगाउँछन् । व्यापार व्यावसायमा भने हाटबजारमा लगेर सागपात, फलफूल, तरकारी बेच्दछन् । सागपात मौरसा, पालुंगो, नाफ, पटुवा, घौका, रायो हुन्छन् । काक्रो खिरा, खिरी, खरभुजा, फुलकोवी, बन्दा, पियाज, लसुन, दालहरु मसुरी, खेसारी, रहर, बदाम, चना, केराउ, मटर, बौटरा, तोरी, सरसो, आलस मौसम अनुसार उत्पादन हुन्छन् ।

युवाहरु विदेश गएर रेमिट्यान्स भित्राउँछन् । गाडाघरमा बुढाबुढी, आइमाई, केटाकेटी मात्र हुन्छन् । जसले गर्दा उद्योग धन्धा त्यति देखिदैन । तर विस्तारै युवापिढीले ससाना उद्योगहरु विदेशबाट फर्केपछि खोल्ने

गरेको पाइन्छ । थारु समुदायका मानिसहरु मेहनती हुन्छन् । दिनरात मेहनत गर्दछन् । न चर्को घाँमको प्रवाह हुन्छ न त वर्षात्को नै ।

खानपिनमा खुवै धनि हुन्छ । घरमा केही होस् नहोस् बाह्र पकवान हुनुपर्ने, आफ्नो संस्कार जसरी नि मनाउने गर्दछन् ।

३.२ धामी नाचको संकलन र विश्लेषण

थारु समुदायका विभिन्न लोक नाटकहरु छुन जुन अलौकिक रुपमा देखिन्छ । तसर्थ यहाँका बुढापाकाहरुसंग अन्तरवार्ताका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ । थारु भाषामा नै प्रमाणस्वरुप दिइएको छ ।

३.२.१ कथावस्तु

धामी नाचको कथावस्तु पौराणिक कथामा आधारित छ । देवीदेवतामा विश्वास गरेको पाइन्छ । दलसिंह धामीको कथामा आधारित छ ।

थारु गुरुप मिलके लकडी कटान करगेल त कुरहारी टुट गेला त घर जायछल त रास्तामे एक आमी भेटल कहलक जे हम दलसिंह धामी चियै । काठ काटैवाला हतियार ठीक कैरदेलक त कहलक कि धामी बाबाके पूजा करैले । और चैल गेल । पूजामे विछोना कमर, पान, सुपारी, लडु,धोती, मुरेठा, हुक्का, चिलम चरहाके सबके चणलहा परसादी दैछै । तब नाच करैछै । नाचमे नटुवा एकटा, धामी मिरदंगीया १, भाली २ जोडी, गीतहार ४, नायक १ जना, विपातर उधो १ जना । ऐही नाचमे एकटा वोका वा खसी होयल हैछ । सब मिलाके नेता पिहान दके भोज भतेर हैछ । ऐही नाचसे थारु सबके देवता दलसिंह धामी के पूजा होइतछै । जे कहलक ओकरा भाकल केलासे सन्तुष्ट होयत हैछ । (कुसुमलाल चौधरी, अन्तरवार्ता)

लोकनाटकले छोटो वा लामा कथा कुनै न कुनै रुपमा आगालेको हुन्छ । धामी नाचको कथा सानो छ । देवतासंग संबन्धित रहेकोले कुल देवताको पूजाको रुपमा लिइन्छ । यो गुरुपरम्परामा आधारित हुन्छ । धामी नाच गर्नेको बाजे नाच गर्दछन् भने पछि उसैको छोरा सम्हालेको हुन्छ ।

३.२.२ विधिविधान

लोक नाटकको प्रस्तुतीकरण आफ्नै नियम अनुसार हुन्छ । देवता शरीरमा प्रवेश गराएर बोल्नु गर्दा देवले नै बोलेको विश्वास गरिन्छ । विवाह, ब्रतबन्धमा धामी नाच विधिकिधान अनुसार गर्ने चलन छ, भाकल

पूरा भएपछि नाता, कुटुम्ब, गाउँ समाज छरछिमेकलाई आमन्त्रण गरेर रातीमा यो नाच गरिन्छ । अछत, तुलसीको फूल चौका गरेर आशन लगाएर सुरेरुवात गरिन्छ । खसी बोकाको परीक्षा लिएपछि चढाउँछन् । सबै मिलेर प्रसादको रूपमा सबैले खान्छन् ।

३.२.३ पात्र

लोक नाटकमा अभिनय गर्ने पात्रहरू हुन्छन् । ती पात्रहरू नाटकलाई विस्तारमा भन्दै गीत गाउँदै अभिनय गर्दछन् । प्रायजसो महिलाको भूमिकामा पुरुष पात्रहरू नै अभिनय गर्छन् । धामी नाचमा प्रमुख पात्रहरू नायक, नटुवा, मिरदंगीया, विपतरा, लेवार, अगुवा नायक, पछुवा नायिका हुन्छन् ।

क. नटुवा

नर्तकी लोग्ने मान्छेले आइमाईको पोशाक र गरगहनाहरू सुन र चाँदीको, मुडुवा रुपैयाँ चाँदीको माला लगाइ नाच्ने गर्दैन ।

ख. विपतरा

विपतरा उद्यो जोकर हो । जोकर रंगी विरंगको कपडा लगाई हाँस्ने हाँसाउने हास्य कलाकारको रूपमा हुन्छ । सानादेखि ठूलालाई समेत जोक भनेर हाँसाइदिने पात्र हो ।

ग. नायक

नायक अगुवा पात्र हो । धामी नाचको गीत गाउँने र नाचको सम्पूर्ण जिम्मेवारी बोकेको पात्र हो ।

घ. मिरदंगीया

ढोलक जस्तै बाजा बजाउने व्यक्तिलाई जनाउँछ । जसले वातावरणलाई संगीतमय बनाउन सहयोग पुर्याउँछ ।

ङ. गीतहार

नाच कमै शुद्ध गर्ने व्यक्तिहरू बुझाउँछ । भ्याली बजाउँदै गीत गाउँने पुरुष पात्रहरू हुन् ।

३.२.४ संवाद तथा गीत

लोक नाटकमा संवाद भन्दा पनि गीतको माध्यमद्वारा प्रदर्शन हुन्छ । बीच बीचमा जोक भनेर हाँसाउने गर्दछन् । घाटु, लीला जस्तै धामी नाचमा देवता प्रवेश गरेको अभिनय गर्दछ र देवताले भनेको हो भनेर विश्वास दिलाउँछ । धामी नाचमा विभिन्न गीतहरू गाइन्छन् ।

गीत

बाघ बरद हर जोतल गेल

बाम लेल बर्द दहीन लेल बाघ

उत्तरे दहिने लेल हेलन भेलन चास

हरबा जोति धामी कैलक तयार

खोली देल बर्दा बैलाये देल बाघ ।

(श्रोत: चुल्हाइ चौधरी, हरियर देवी चौधरी)

धामी नाच बहादुरीलाई देखाएको छ । किसानले हिम्मतपूर्वक बाघ र गोरु लिएर हलो जोतेको गीतमा भनेको छ ।

गीत

उत्तरे दक्षिण धामी हे बानलहो

यातर ही ओही कुर खेल बामा जोर भामी हौ बाघ

सींह दाहीना हाजे जोरल

बासाहा हे एक कोस गेल धामी हे

गेल दुई कोस ओही नेपाल राज ।

बासाहा जोरल धामी हे बेल त बाहा बुर ओही कुरा खे ।

बाला खान धामी

धामी ओ देल ओंठाहा हे भेली ।

चली गेली नेपाल राज

कहा तोही बस हछ कहा तोर नाम

किय तोरह नाम धामी ?

हामहु हे जे जाचिई

जे कामी

कामु जे राज

एक कोस गेल माली न जे गेल दूई कोस
भेटी गेल मालीन गै शिव गुरु
ओही कामुर राज
मायते राखलकै धामी
हामार नाम मायते राखल
कै दलसिंह धामी नाम ।

धामी नाचके पराती गीत

रिम भिमी रिम भिमी
बुन्दा भरि सल हे रिम भिमी रिम भिमी
बुन्द वरि सल
बुन्द से चुनारीया भिज लै
गेले माली नुन्द से चुन्दरिया भिजलै ।
बुन्द से चुनारीया भिजलै गे हे माई ।
यावे गुरुजे हे तै चरै ये सिकार हे
यावे गर जे येतै चरैया सिकार है
कोनही मे रहते दिवासगमास
येते हे यावे गरस हेते वोनके कोयलीया
यावे हे तै वोनक कोयलीया
वोनही मे दिवासगामा ये ते ।
हैत भिनसरवा माइ गे बोलीया सन येते ।
हैत भिनसरवा माइ गे बोलिया सुनायतै ।
यावे गुरु हेते वोनके कोयलीया
यावे गुरु जेतै जलके माछरिया ।
जलही मे दीवस हे ।

गामा हे येतै गामा हे येतै
यावे गुरु जे येतै सैरहा यसलासा येतै ।
सैरहा यसलासा येतै ।
येस लाहना येतै ।
यम गुरु चरण पखारवै गो माई ।
यव जे सुरु जे येतै
सैर यसनाल हम धानीचरण गखारवै गेहे माई ।
चरन गत है लेवै
यव गुरु मोरा बाघल गैतै ।
याव गुरु मार बाघ लगैतै ।
हेवै फूलहु के कलीया हमहू हे वै गुरु
फूलहु के कलीया आहा जे हे वै गुरु
फूलहु के कलीया याव गुरु मोराह बाघ त है लाग यवै ।

चाचरी विरहैन गीत

हाहा रे हीरि भिरी कना जीव तही बस सितली बसते ।
हाहा रे मछिया बैठल यी धनी मोरा ये भरु मै
भिरी ताही बस सितली
हाहारे मलिया बैठल भरिया भरु मय
तिनकर यल पक्ये स
हाहारे मभिया बैठल धनि मोरा जे भरुमय ।
हाहा रे भिरी जानु सुती याहे विति याहुवा
लागि जे तो सिरके सिनुर
हाहारे तोहोरे घामके चुली मालीन भेलै ।
हाहारे दुलारु यह मोरा

सके चूलीनित देल धोवीन धुवाय
हाहा हारे विरिभन सुती यहे वियाहुवा ।
हाहा ये बाबा के दुलारु
यह मोरा केका चूली ।
निती ते हे
बाबा के दुलारु यह मोरा पगिया
नित लेवैसिरमे चराये
हाहा रे लव काहामिनी सुतवै ये निचिते ।
हाहा देखई यायी परताप
सेसनी यह सुरल पिय
देहु न मनाय ।
हाहा रे कही बचन पियामोरा खरी गेले
रुसी पिया चललै विदेश
हाहारे एकही बनन पिया
मोरा रुसी गेलै ।
हाहा ये याहु यहु बाहु राहु पिया मोरा
पहल सीघर आ आ जाहु
हाहारे याचारे से देवौ हारी
बाहु यछी काचुली देवौ ओ छाये ।
हाहारे यचरा से देवौ तोरो पाग देवो यछी ।
चौरमि खेत रोपैत दिखना ।

(श्रोत: हरिहरवति देवी चौधरी, चकवा)

चौधरी भन्नुहुन्छ कि “लवे घरवाली लवे घरवाला छेलै । भिरजानी भिरुहवा काचुली चिरचोली । लागलै त कथी हे तै । भिरजानी सुततै विरुहवा । विदेश चल गेलै । निर पुछवौ घरवाली बुधयार छेलै तै दुवारे दुनु मिल

जाइछै ।” लोगने स्वास्नीको जीवन तब सार्थक हुन्छ जब स्वास्नीले निःस्वार्थमाया गछिन् लोगनेलाई । लोगनेले पनि विश्वास गरेर अगाडि बढ्दा दुवैको साथ सार्थक हुन्छ । चौधरको आग्रहमा विरहैन गीत पनि धामी नाचको गीतसँगै दिइएको छ ।

३.२.५ अभिनय

पात्रहरु शारीरिक भावमुद्रा देखाउन शररिका विभिन्न अंगहरु चलाई नाच्ने गर्नु नै अभिनय हो । आहार्य अभिनय धामी नाचमा देखिन्छ । जसमा महिलाको पहिरण, गरगहनाले श्रृंगार गरी गीत गाउँदै, संवाद गर्दै अभिनय गर्दछन् ।

३.२.६ सङ्गीत

लोक नाटकलाई संगीतमय बनाउनको लागि स्थानीय स्तरको ववाजागाजाको प्रयोग गरिन्छ । लोक नाच अनुसार मादल, ढोलक भ्याली, हरमुनीयम, पिपही जस्ता बाजा हुन्छ । धामी नाचमा मिरदंग, भ्याली बाजाको रूपमा बजाइन्छ ।

३.२.७ वेषभूषा

लोक नाटकको वेशभूषा जातीयता संस्कृति अनुसार फरक हुन्छ । थारु संस्कृति भल्कने गरी धामी नाचमा पहिरण लगाई नाच्दछन् । चुनर, घाघरा, गरगहना थारु समुदायले लगाउने जस्तै हुन्छ । पात्रहरु स्तर र भूमिका अनुसार नै नेशभूषा लगाउँछन् । जोकर चाही रंगविरंगको भकिभकाउ कपडा लगाएर अभिनय गर्दछन् ।

३.२.८ उद्देश्य

जन विश्वासलाई जित्न कतिपय लोक नाटकहरु प्रस्तुत गरिन्छ । देउतामा विश्वास दिलाउन घाटु, लीला नाछ प्रस्तुत हुन्छ । गुरुपरम्परालाई कायम गर्न शाखासन्ततिले लोक नाटक पनि प्रदर्शन गरेको देखिन्छ । व्यापार व्यवसाय चलाउँ लोक नाटक गरेको हुन्छ । धर्म संस्कृतिलाई जोगाउन पनि गरेको हुन्छ । लोक विश्वास वैज्ञानिक युगले परिवर्तन गरेपनि ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक सम्पदालाई जोगाउन गरेको हुन्छ । धामी नाच धामी भाक्री, बोकसीको विश्वाससंग जुडेका हुन्छ । आगोको बीचमा नाच्ने गरेर देवता शरीरमा प्रवेश गरेको देखाउँछन् । बहादुरी देखाए परम्परालाई जोगाइराख्ने उद्देश्य राख्छन् । भाकल, इच्छाएको फल प्राप्त गरेपछि विवाह, ब्रतबन्ध, पूर्णिमामा नाता कुटुमबहरु बोलाएर गर्दा आपसी मेलमिलाप भेटघाट हुन्छ ।

३.२.९ लोकमञ्च

औपचारिक रुपमा रंगमञ्च नबनाएपनि आँगन, चउर डबली, सडकमा लोक नाटक प्रस्तुत हुन्छ । लोक समुदायमा नै अवस्थित सस्तो सस्तो मञ्चमा लोक नाटक गरिन्छ । धामी नाच आँगनमा प्रदर्शन गरिन्छ । पात्रहरु र दर्शकहरुमा कुनै दुरी हुँदैन । संगसँगै हाँस्छन् हँसाउँछन् ।

३.२.१० शैली

लोक नाटकमा अभिनय गर्ने कला नै शैली हो । अभिनय नृत्य गर्दै गीत गाउँदै गरिन्छ । महिलाको अभिनय पुरुष पात्रले गर्दा महिलाको व्यवहारिकता अपनाउँछ । जसलाई नेपालीमा मारुनीनाच समेत भन्ने गरिन्छ । लीला चरित्रलाई अँगालेर समेत अभिनय गरेको हुन्छ । जुन देवता प्रवेश गरेर अभिनय गरेका धामी नाच लीला नाच जस्तै हुन्छ । अनौठौँ कूरा गर्ने गर्दछन् । नसोचेको कूरा प्रमाणित गरेर धामी नाचमा प्रदर्शन गरी देखाउने कला हुन्छ ।

३.२.११

विभिन्न समुदायको आफ्नो भाषा बोल्ने शैली फरक पाइन्छ । लोक नाटक उस्तै भएपनि भाषा समुदायअनुर भिन्न रहेको हुन्छ । लोक नाटकमा स्थानीय भाषाको प्रभाव हुन्छ । थारु भाषामा धामी नाच, चोरखेली वा घुमरा नाच, सोरठी नाच आफ्नै मौलिकता बोकेर थारु भाषामा गाइन्छ । संवाद गरिन्छ । जोक सुनाइन्छ । धामी नाचमा देउता चढेपछि बोलिन्छ ।

३.३ सोरठी नाच

सोरठी नाचमा अन्य भाषाको नाटक जस्तै कथावस्तु हुन्छ । नेपाली भाषाको भैंँ यसमा पनि पुरुष पात्रहरुले नै अभिनय गर्दछ । थारु भाषाको सोरठी नाटक कथा उस्तै भएपनि भाषा फरक देखिन्छ ।

३.३.१ कथानक

सोरठी नाटक थारु भाषामा धनगढी गा.वि.स.का देवनारायण चौधरीले भनेको कथा प्रस्तुत गरिएको छ । सोरठी नाटक सामाजिक नाटक हो । यो नाटकले सामाजिक बेथितिलाई सुधारने कार्य गर्न सहयोग गर्दछ ।

एक कन्टकपुर राजाको राजाको नाम रोलमल छेलै त दोसर राजाको नाम रै खंखरमल छेलै । और राजा रोलमल जे रहै ऊ राजाको राजे छेलै त ओकरा पुत करम नइ छेलै । ओकरा सिंहीन नामे छोरा छेलै बछेरी । राजाके घरवाली रानी गभैवती छेलै । राजाके

पण्डित जतरा निकालक रानीके समय एलैत छोरी बछेरा गर्भवती छै त पतरामे देखु त बेटा चियई के बेटी चिई । ऊ पतरामे देखलकै त लडकी जन्म लेतै त ओकरा धन सम्पतिके कोनो कमी नै हेतै से देखलक त पण्डितके लोभ लैगेल त राजाके रानीके बच्चाके जन्मैते मरादेव से कहलक । छोरा जन्मल्यात ठीके ने त तोरा धन सम्पति सैब न्यास भ्या ज्यात एै दुवारे कोन उपाय करव । त पण्डित कहलक कि छोरा जन्म ल्यात ओकरा खाइद कोइनके गाइड देव । त बच्चा जन्म ल्यात सोनाके बकसा मे राइखके नीमे बगादेव । बच्चा जन्मतै ओकरा सोना चानी हिरा मोती सब किछ तयार भ्यागेल । त बच्चा जन्म लेलक त बच्चा नदीमे बगादेव । राजा रानीके बच्चा मागलक त रानी कानैत बच्चा देलक । नदी दरियामे सोजाके बकसामे राइखके बगादेलक बच्चा भासल जाइछै त धोवीया कुमरा माइत कोरैत छेलै त दुनु गोटे देखलक । त दरियामे बगैत चइल आबैत छेलै त दुनु गोटे देखलक । बच्चा लडकी १२ वर्ष आगा १२ वर्ष के पाछा सब किछ जानैत गीत गाबैत आइबैत छलै त बाकस पकरैले जाइछेलै त । ऊ बकसा आगा चइलजाइछै कुमरा ओइ बाकसके उपर कैलक चान सुरुजके साक्षी राइखके दुनु गोटे फाइटके बात करैत एक गोटे कहलक हम बाकस लेवौ । त धोवीया बाकस ललक त कुमरा बच्चा लेलक । कुमराके सन्तान नै छेलै बच्चाके कुहती कपडा सब हम करबै । दुनु गोटे फाइटके घर दौरल गेल । कुमरैन पकना वाइनके छमैकके लोकके डेरा गेल त । चौठीचानके कौबला केलक कि हमरा दूध हेतौत कम पावैन करबौ । पूरा भैल त पावैन सोहो करलक ।

एक दिन राजा सिकार खेले गेल त धोविया जब कपडा खिचके सुखैले देलक राजा कहलक धोवीके हमर धोती खिचली त जंगलमे भोमरा पूल चुसैत छेल त ऊ बच्चा के कपडामे भोमरा कुदैत छेल त राजा कहलक हमर कपडामे कथिलेनै वैठई छैत । संका लागल त पुछलक धोवियाके राजा पुछलक त धोविया कहलक कुमराके बच्चा भेलै । त राजा पुछलक कोन बच्चा चियौ । त धोवियाके पुछलक बटी हेतौत हम विवाह करबौ लडका हेतैत यारी लगाइबै धोविया कहलक राजाके लडकी भेलैत कुमरा कहलक राजके बेटी चियै । कुमरैनके कहलक बेटी से विवाह करब । रानी सब सामान तयार पाइरके हाती गोडा सइब सजयाके

तयार भ्यागेल । लगहर परहर सैब सजयाके बिबाह करैले चैल देलक कुमराके घर पुगल त
पण्डित कहलक सब किछ तयार पाइरके तयार ।

३.३.२ गीत

सोरठी नाचलाई गीत गाएर संवाद गरिन्छ । थारु भाषामा सोरठी गीत कथावस्तुलाई नै आधार मानेर
गाइएको पाइन्छ ।

भट भट पतरा उचारु बाप बेटीमे बिबाह हेतैत दुनिया हेतै अनहर

तब बच्चाके पुछलक त बच्चा कहलक कथि बात मै चिई

भट भट पतरा उचारु वैसा पण्डित

घोडाके माइरके गाइड देलक और

बच्चा कहलक कि हमरा बकसा मे राइखके बगादेलक और

सब कोई मिलगेल और

पण्डित के केश काइटेके देश निकाला कैर देलक

राजाके बेटीके नाम सोरठी नाम भेलै ।

गीत

सिंहीनी छोरीया हो राजा लेलक

याहे कन्ना लेलक जहानमे

याहे कन्ना लेलक जहानमे

हे राजा खदियामे गाडिये हे

हे राजा सींही घोराके खाइदमे गाइडदेह

बच्चाके देह नदी मे बगादेव

गोराइत कहलक

गोराइत कहलक

गोराइतके नाम पैदा छ्याल गोराइत

घ र छोरु

थाहे परी गेलौ राजा बौवाहैट घर
छयु बरही आए परी गेले राजा बौलायत
यते दिने रहो पैदा बसलयौ
राजा बालायत देवौ
याहे क
किये राजा मारवौ हौ
हाहे किये देवौ राजा बानी देवौ
याहु यागु पैदा भया यैया यागु खरयावै
पाछु सेतैया दौरल याबे
कीये राजा मारवौ किये राजा बानी देवौ
किये राजा बानी देवौ हे ओझा इलाम देवौ
बकी सी बाना हम देवौ इनाम ।
गीत विरहैन
मुनहर घर सुतल धिया बेटी
दियरा नेस लेलक दरिया भसादेलक
माई बाप निरमौहिया दरिया भसादेलक
चैत वैशाख रौद मतांग मोरा जिव
उखम लागै ।

(श्रोत: देवनारायण चौधरी, धनगढी)

३.३.३ पात्र

सोरठी नाचको पात्र धामी नाचको पात्रहरु जस्तै सबै पुरुष पात्रहरु नै अभिनय गर्दछन् । महिलाको भूमिका पुरुष पात्रले महिलाको भेषभूषा लगाएर थारु सोरठी नाटकको पहिचान दिन्छ ।

३.३.४ उद्देश्य

सोरठी नाचले लोभ लालच गर्नेलाई सजाय र मेहनत गरेर खानेलाई पुरस्कृत गरिएको देखिन्छ। सोरठी नाटकले समाजलाई नियम निष्ठामा बाँधेर राख्न सहयोग पुर्याएको छ। बुवा छोरीको विवाह हुन नदिई ठग्ने पण्डिललाई सजाइ दिएको पाइन्छ। नाटकको प्रदर्शन व्यवसाय मात्र नभई समाजलाई सही शिक्षा दिनलाई सहयोग गर्नु हो।

३.३.५ भाषा

थारु भाषामा सोरठी नाच स्थानीय भाषाको रूपमा देखिन्छ। पौराणिक हिन्दी शब्दहरू अपभ्रंस भएर आएको हुन्छ। कतिपय शब्दहरू बुझ्न सकिने हुन्छ भने कतिपय अप्ठ्यारो हुन्छ। जस्तै: राजा, रानी, पण्डित, घर, दूध, जंगल आदि।

थारु भाषा	नेपाली भाषा
भोमरा	भमरा
हमर	मेरो
कहलक	भन्छ, भन्नुभयो
कौवला	भाकल, इच्छा गर्नु
भटभट	छिटो छिटो आदि।

३.३.६ लोकमञ्च

सोरठी नाटक आँगन, चउर जहाँ पनि हुन्छ। तडकभडकको औपचारिक मञ्च हुँदैन। सोरठी नृत्यनाटिका जस्तै थारु सोरठी नाचको खुल्ला मञ्च हुन्छ। परम्परागत भेषभूषा लगाएर स्थानीय कला भल्कने शैलीमा नाच गर्दछन्। कथानकयुक्त गीतिनृत्य लोकमञ्चमा प्रस्तुत गरिन्छ।

३.४ चोरखेली नाच

चोरखेली नाचलाई धुमरा वा घुमरा नाच पनि भनिन्छ। यो नाच घुमीघुमी नाच्ने हुँदा यसलाई घुमरा नाटक भनिएको हो। चोरखेली नाच बच्चासंग सम्बन्धित छ। बच्चाहरू पहलो रंगको हुँदा यो नाचको भाकल गरिन्छ। पूरा भएपछि चोरखेली नाच नियम, निष्ठापूर्वक गरिन्छ। बच्चा ठूलो भए पछि सन जुटको गरगहना

बनाएर लगाई छरछिमेकमा विलौकी भिक्षा माग्दा चावल, धान, रुपैया आदि दिनछन् । दशैमा सुरु भई यो नाच दिपावलीमा पुगेर अन्त हुन्छ ।

३.४.१ कथावस्तु

चोरखेली नाच थारु समुदायमा बच्चालाई रोगवाद मुक्त गर्न भाकल पूरा भएपछि गरिन्छ । चोरखेली नाचको कथावस्तु नभएपनि बच्चाहरु विरामी परेर मर्नेसम्म हुँदा दामोदर बाबाले उपचार गरेर सञ्चो बनाइदिने हुँदा जनविश्वासमा यो नाच गरेको पाइन्छ ।

बच्चा भेलापर चोरादेवताके आहवान करलापर आइमाईके बच्चा भेलापर बच्चा हल्दी रंगके भ्यागेल त कहलक जे चोरा लैग गेलौ । यी भेला पर दिपावली पात्रके भेल्हा चोरखेली नाच स काटल सनके औठी या तारा सौरी घर मे वीट क देलक या यी से नै ठीक भेल त चोरखेली नाच के आहवान कयलक त दिपावली से पहिले शुरु कके विभिन्न ठाममे चोर काटी क्याके दिपावली के दिन मेटलक । यै नाच के नाम चोरखेली नाच भेल । यी दामोदार बाबा के पूजा क के चोरखेली नाचके सुरुवात करैत अैछ । नवजात बच्चा सबके ठीक भेला पर चोर खेली नाच करतै । यी नात क्याके थारु जाति मे होयत अैच और दोसर जाति मे कमसम होयत अैछ ।

चोरखेली त्याहिके दोस अल्हा बच्चा के ठीक भेला पर सौहरी घरमे कौवला कयलक या बच्चा जब जवान भेल त दिपावली से पहिले सोही ब्यक्ति के चोरा बनाके सनपाट (जुट) को सम्पूर्ण गहना ड्रेस पहिरन बनाके नौति देलहा जगहमे नौता पुरके पहिरन कटावछै ।

(श्रोत: चुल्हाई चौधरी, धनगढी)

३.४.२ गीत वा संवाद

संवादको रुपमा गीत नै चोरखेली नाच प्रयोग भएको हुन्छ । गीत संगीत बाद्यको धुनसँगै गाइन्छ । यसमा धामी नाचको पात्रहरु जस्तै पात्रहरु पुरुष पात्रहरु गीत सँगसँगै नाच्छन् । पात्रहरु धामी नाच जस्तै विपतरा, नायक, अगुवा, मिरदंगीया, भ्याली, गीतहार हुन्छन् । थारु भाषाको चोरखेली नाचको गीतहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

भोर हे भेलै भिनसर भेलै

कोयलीया सबद हे सुनी
उठल चहाय
हातले दतुवाइन हे माघव
काधै जोरा धोती
चलीगेलै याहे माघव सीर स्नान
स्नान कीहे माघव तिलक चढाई
हात मुरली मुखे विन्दु बजाई
बासियाँ सबद हे सुनी मोहे
कुटइया पन्हीयाइर
सिरके गागरी भुइया देल ढाइर ।
राजा प्रजा एक मत भेल
माघव लालके पकडी मगावै
कृया
आजु मोहलकै कृयाल्पनियहाइर
काइल मोहतै राजा रनचास
राजा प्रजा एकमत भेल माघव
लालके देलक खेदवाय ।
हाई रे हाई रे माघव लाल
पगरी से बाहर सुन्दरी रचैये उपाय ।
(श्रोत: रकसु चौधरी)
गीत
पातरी छितरी होयहे गे मालिन
अबला वयस । कठयेके दारी
भुईया लौटो केश

कृपीनी नै होयहे गे मालिन
हे तौ अपगुन । सककली जोवन
गे मालिन लागी जेतौ घुन ।
मुखली जमैहे गे मालिन
हेतौ बडी पुन ।
जेवै अपन देश सुपरवौ गुण ।

(गायक: चुल्हाइ चौधरी)

३.४.४ भेषभूषा

चोरा देवताले ठीक गरेपछि भाकल पूरा भएर बच्चा हुर्केपछि युवावस्थामा उसलाई सनपाटको सबैजसो गरगहना बनाए। लगाएर भिक्षा माग्न लगाउँछ। दशैमा सुरु भई तिहारमा यसको नाच गरी पूरा हुन्छ। नाता कुटुम्बलाई बोलाएर भोजभतेर खान्छ।

तत्वहरु तीनै नाटकको मिल्दो हुँदा धामी नाच, सोरठी नाच, चोरखेली नाच अनौपचारिक रुपमा आँगन, चौतारा, दलिन, दरवाजामा प्रदर्शन गरिन्छ। भेषभूषा मारुनीको जस्तै पुरुषले महिलाको पहिरन, थारु संस्कृति अनुसार गहना जेवर लगाएर सिंगारिन्छन्। थारु भाषाको प्रयोग गर्दछन्।

बाजागाजामा ढोलक, मिरदंग, भ्याली उस्तै उस्तै प्रयोग हुन्छन्। तसर्थ सबैजसो तत्वहरु मिल्ने हुँदा कतिपय तत्वहरु विस्तारमा वर्णन नगरिएको हो।

चौथो अध्याय: उपसंहार

निष्कर्षमा लोक नाटकको संकलनसँगै लोकनाटक तत्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यो अध्ययनपत्रले थारु लोक नाटक धामी नाच, चोरखेली नाच, सोरठी नाचलाई मुख्य आधार बनाएर थारु संस्कृति, चाडपर्वहरु समेत छोटकरीमा थारु पहिचानको रूपमा वर्णन गरिएको हो । यी नाचहरु विज्ञान तथा प्रविधिको युगमा थारु लोक नाटकप्रति विश्वास घटेपनि लोक संस्कृतिको धरोहरको रूपमा रहेको छ । यो क्षेत्रीय अध्ययनले थारु समाजलाई जागरुक बनाउने उद्देश्य लिएको छ ।

पहिलो अध्यायमा अध्ययनको परिचय दिइएको छ । दोस्रो अध्यायमा अध्ययनपत्रको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि दिइएको छ । तेस्रो अध्यायमा अध्ययनपत्रको अध्ययन क्षेत्रको परिचय दिदै लोक वार्ताद्वारा संकलित थारु लोक नाचहरुलाई विस्तारित रूपमा राखेको छ । साथै लोक नाटक तत्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन पत्रलाई थप प्रष्ट्याउन परिशिष्टहरु दिइएको छ ।

अन्त्यमा थारु लोक नाचहरुलाई अन्धविश्वासमा रहेको थुप्रोको रूपमा नलिई थारु समाजको संस्कृतिको धरोहर हो । यसमा विज्ञानको रहस्य लुकेको पाइन्छ । आत्मविश्वासलाई जगाएको पाइन्छ । धामी नाचले दुःख निश्चय लिने शक्ति प्रदान गरेको छ । थारु समाज नाताकुटुम्भ भेला भई दुःख सुख बाँड्ने अवसर पाउँछन् ।

त्यस्तै चोरखेली नाचले थारु संस्कृतिलाई उजागर गर्नुको साथै यसले मौखिक रूपमा रहेको परम्परालाई जोगाएको छ । आजको विज्ञान तथा प्रविधिको युगमा पनि सोरठी नाचको उत्तिकै महत्व देखिन्छ । यसले माया, प्रेम दर्शाएको छ ।

सन्दर्भकृति सूचि

श्रेष्ठ, टीकाबहादुर (२०६५), “रावाखोलामा प्रचलित मारुनी लोकनाटकहरुको अध्ययन”, कीर्तिपुर: अप्रकाशित

शोधपत्र ।

पराजुली, मोतिलाल (२०६३), सोरठी नृत्यनाटिका (सैद्धान्तिक अध्ययन), कीर्तिपुर: दीक्षान्त पुस्तक पुस्तक

प्रकाशन ।

चौधरी, रीतनारायण (२०७२), व्यक्तिगत अन्तरवार्ता । सिस्ता-२, सप्तरी ।

चौधरी, सिरपैतलाल (२०७२), “शामाचकेवाके कथा”, व्यक्तिगत अन्तरवार्ता ।

चौधरी, शिवशंकर (२०७२), व्यक्तिगत अन्तरवार्ता । सारस्वर-५, सप्तरी ।

चौधरी, इन्द्रनारायण (२०७२), व्यक्तिगत अन्तरवार्ता । सिस्वा-२, सप्तरी ।

चौधरी इशरलाल (२०७२), व्यक्तिगत अन्तरवार्ता । सारस्वर-५, सप्तरी ।

चौधरी, हरियरवत्ति दास (२०७२), व्यक्तिगत अन्तरवार्ता । कल्याणपुर-५, सप्तरी ।

सामग्री संकलक सहयोग गर्नेहरूको विवरण

क्र.सं.	नाम	ठेगाना	लिङ्ग	उमेर	शिक्षा	पेशा
१.	कुसुमलाल चौधरी	धनगढी-३	पुरुष	८२	गुरुकुल	किसान
२.	मोतिलाल चौधरी	धनगढी-३	पुरुष	८०	एस.एल.सी.	भु.पु. शिक्षक
३.	काशिलाल चौधरी	धनगढी-३	पुरुष	७५	गुरुकुल	किसान
४.	कुलमन्ती देवी चौधरी	धनगढी-३	महिला	७०	निरक्षर	गृहिणी
५.	उर्मिला देवी चौधरी	धनगढी-३	महिला	५८	निरक्षर	गृहिणी
६.	देव नारायण चौधरी	धनगढी-३	पुरुष	८३	गुरुकुल	किसान
७.	चुल्हाइ चौधरी	धनगढी-४	पुरुष	७६	आधारभूत	किसान
८.	रक्सु चौधरी	धनगढी-४	पुरुष	७८	निरक्षर	किसान
९.	दरवारी चौधरी	धनगढी-४	पुरुष	४०	आधारभूत	शिक्षक
१०.	राजधर चौधरी	धनगढी-४	पुरुष	३५	उच्च शिक्षा	शिक्षक
११.	लक्ष्मी चौधरी	धनगढी-४	पुरुष	५०	आधारभूत	किसान